

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Memlûk Uleması ve Siyasetin Tanzim ve Tenkidi: İdris b. Beydekin Örneği

The Mamluk ‘Ulama and the Design and Critique of Politics: The Case of İdris b. Baydakīn

Özgür KAVAK*

Öz: Bireysel ve toplumsal meseleleri ele alan ve daha ziyade *terğîb*, *terhib*, *kebâir*, *mehâ-rim* ve *bid’at* konularında kaleme alınan eserler ulemanın siyasilerle ilişki kurma usulle-rini belirleme açısından önem arz eder. Bu önemi göstermeyi amaçlayan bu makalenin temel sorusu şudur: “Sevap işlemeye teşvik kitapları ile büyük günahlara ve bid’atlara dair eserler siyasi muhalefet, eleştiri ve siyaseti yönlendirme metni olarak okunabilir mi?” Ulema bir taraftan adalet, hakkaniyet, emir bi’l-ma’rûf, cömertlik, istişare, tevazu gibi kavramların Müslümanların hayatında yer edinmesini teşvik için yazdıkları kitap-larda makbul siyasi idare için de bir çerçeve çizerken başta zulüm ve haksızlıklar olmak üzere büyük günahları ele aldıkları metinlerde siyasilerin tavırlarına hususi bir yer ayır-ırlar. Böylece matlup/şer’î siyaset için bir çerçeve çizilir. Sahih dinî yaşama aykırı şe-killde ortaya çıkarak örgütlü/toplumsal bir sorun hâlini alan hususların (bid’atlar) izale edilmesinde ulema ile birlikte siyasilere de görev yükleyen metinler de bu çerçevede de-ğerlendirilmelidir.

Bu makalede erken dönem Memlûk ulemasından İdris b. Beydekin’in (ö. 710/1310) *el-Lüma’ fi’l-havâdis ve’l-bida’* adlı eseri yukarıda resmedilen araştırma sorusu ve konu çer-çevesi doğrultusunda incelenecektir. Makalenin temel argümanı İbn Beydekin’in sahih dinî yaşamın tesisi açısından çağdaşı olduğu siyasilere yönelttiği eleştiri ve muhalefetini yazdığı bu metin üzerinden dile getirdiği, onları amellerinde şer’î çerçevede kalmaya çağırıldığıdır. Böylece İslam siyaset düşüncesine dair meselelerin farklı kaynak metinler üzerinden incelenebileceği hususu Memlûkler özelinde belirgin kılınmaya çalışılacak, ulema-siyaset ilişkilerini daha ziyade “mutlak itaat” yahut “sessiz kalma, müdahil ol-mama” çerçevesinde okumayı yeğleyen çağdaş literatür de dolaylı yoldan eleştirilecektir. Makalede ilk olarak İbn Beydekin öncesi ahkâm-ı sultâniyye ve bid’at literatürü ele alın-makta, böylece meselenin arka planına dair bir çerçeve oluşturulmaktadır. Mâverdi (ö. 450/1058), Ebû Ya’lâ Ferrâ (ö. 458/1066) ve Cüveynî (ö. 478/1085) tarafından kaleme alınan ahkâm-ı sultâniyye eserleri dini muhafaza etme ve bid’atlarla mücadele mesele-sini devlet başkanının görevleri arasında zikrederler. Konuya dair en kapsamlı değerklen-dirmelere ise Cüveynî yer verir. Makalede Memlûklerin tevarüs ettikleri bid’at ve havâ-dis kitapları yazarları olarak incelenen Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî (ö. 286/899), İbn Ebî Rendeka et-Turtûşî (ö. 520/1126), Ebû Abdullah el-Makdisî (ö. 643/1245) ve Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267) ise eserlerinde bid’atla mücadele hususunda siyasi-lerin rollerine işaret etmek yerine daha ziyade ulemanın sorumluluğunu esas alırlar. Bu

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, ozgur.kavak@marmara.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-1769-5668

iki geleneği tevarüs eden İbn Beydekin'in *el-Lüma'* adlı eseri esas itibarıyla bid'at literatürü içerisinde yer almakla birlikte konuyu siyasilerle irtibatlı olarak ele alması bakımından bu literatür içerisinde ayrıcalıklı bir yerde durmaktadır. İbn Beydekin meseleyi ahkâm-ı sultâniyye eserlerinin bakış açısına yakın bir yaklaşımla ele alır. Zira *el-Lüma'* bid'at olarak nitelediği uygulamaları ele alıp bunlara karşı alınacak tedbirler hususunda siyasileri uyaran bir metindir.

Memlük coğrafyasının bütün önemli merkezlerinde yaşayan ve kitaptaki tespitlerinde büyük oranda kendi gözlemlerine dayanan müellif Memlüklerdeki "yaşayan bid'atları" konu edinir. Bid'atların yaygınlaşmasıyla mücadele hususunda dört mezhebin önemli temsilcileriyle teşrik-i mesaide bulunmakta ve bu âlimlerle ortak hareket etmektedir.

Bid'atların engellenmesini "emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker" kaidesini esas alarak inceleyen müellif ümera, ulema ve avama farklı seviyelerde sorumluluk yükler. Ulema ve avamın tesir seviyeleri sınırlı olduğundan siyasilerin rolünü öne çıkartır. Ümeranın sorumluluğu özellikle ulemanın gücünü aşan ve bu çalışmada "örgütlü bid'atlar" olarak kavramlaştırılan bid'atlarla mücadelede öne çıkar. Bu çerçevede Fütüvvet kurumu, Kalendariler ve Merzûkiler etraflıca incelenir. Yine siyasete doğrudan sorumluluk yüklenen diğer bid'atlar ele alınır. Av bahsi, meşcit ve camilerdeki bid'atlar, sofradaki/yeme içmedeki bid'atlar, özel günlere has bid'atlar, tekebbür, birbiriyle karşılaşan insanların yaptığı bid'atlar, Yahudi ve Hristiyanları dost edinme meselesiyle ilgili bid'atlar, Müslümanların gayrimüslim kutsal günleriyle irtibatları ve ıydüş-şehid ile ilgili bid'atlar incelenir. Geniş bir çerçevede yer alan bu bid'atlar özellikle siyasetle ilişkisi açısından dikkate değer değerlendirmelere konu edilir.

Eser, değerlendirmeleri bakımından aynı zamanda yaygınlaşan bid'atlarla mücadele etmeyen yahut bizzat bu bid'atların içerisinde yer alan idarecileri de eleştirir. Bu yönüyle siyasete vazife yükleme ve siyasileri tenkit açısından kendisinden önceki tüm bid'at literatüründen açıkça farklılaşan İbn Beydekin, siyaseti dinin hizmetinde bir enstrüman olarak devreye sokar. Müellif, ulemanın rehberliğinde hareket ederek Ehl-i sünnet ve cemaat mensubiyetini esas alıp bu yaklaşımın benimsemediği tüm olumsuzlukların toplum yaşamından çıkartılmasında bizzat öncülük edecek, yine kendi yaşantısında da bu akidenin dışına çıkmayacak bir siyasetçi prototipini öne çıkartır. Bid'atlarla ilgili konuların yanında "siyaset ahlakı" ve "ideal siyasi yönetimin ilkelerine" de göndermeler yapan kitap böylece aynı zamanda bir siyaset düşüncesi metni olarak okunabilmektedir. Bu hâliyle *el-Lüma'* şeriat/ulemaya ittibain önemi, siyasilere itaatın sınırları, siyasilere vazife yükleme, siyasilere doğrudan tehditler gibi hususları içeren ve farklı açılardan okumalara müsait bir eser olarak bu makalede ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Beydekin, bid'at, Memlükler, siyasi tenkit

Abstract: The works that deal with individual and social issues and are mostly written on the subjects of *targhib*, *tarhib*, *kabâ'ir*, *maḥârim*, and *bid'a* are of great importance in terms of determining the ways in which the 'ulama interact with the politicians. The basic question of this article, which aims to demonstrate this importance, is: "Can the books of encouragement to commit good deeds and the works on major sins and innovations be read as texts for political opposition, criticism, and influencing politics?" On the one hand, the 'ulama draw a framework for acceptable political administration in the books they write to encourage the Muslim population to include some concepts in their lives such as justice, equity, *al-amr bi-al-ma'rûf*, generosity, consultation, and humility. Conversely, they allocate a special place to the attitudes of politicians in the texts in which they deal with major sins, especially oppression and injustice. By doing so, a framework is drawn for shari'a-based politics. In addition, the texts

imposing responsibility on politicians as well as ‘ulama in the removal of “organized/socially problematic issues (*bida’*)” that are contrary to the authentic religious life should also be evaluated within the context of this literature. In this paper, İdris b. Baydakın’s (d. 710/1310) work entitled *al-Luma’ fi al-ḥawādith wa al-bida’* will be examined in line with the research question and subject framework depicted above. The main argument of the article is that Ibn Baydakın expressed his criticism and opposition to his contemporary politicians in terms of establishing a sound religious life, and through this text, he wrote and urged them to keep their deeds within the framework of the *sharī’a*. Thus, the article firstly aims to clarify that it is possible to examine the issues related to Islamic political thought through different source texts as can be observed through the example of the Mamlük case. On the other hand, the contemporary literature evaluating the ‘ulama-politics relations within the framework of “absolute obedience” or “silencing and not getting involved” perspectives will be indirectly criticized by the findings of this study.

In this article, firstly, the literatures of *al-aḥkām al-sultāniyya* and *bida’* before Ibn Baydakın are discussed, thus a framework is formed about the background of the issue. *Al-aḥkām al-sultāniyya* works written by al-Māwardī (d. 450/1058), Abū Ya’lā al-Farrā’ (d. 458/1066) and al-Juwaynī (d. 478/1085) mention the issue of protecting religion and fighting against *bida’* among the duties of the head of state. In particular, al-Juwaynī stands out as an author who gives the most comprehensive evaluations in this respect. The authors, Muḥammad b. Waḍḍāḥ al-Qurṭubī (d. 286/899), Ibn Abī Randaqa al-Ṭurtūshī (d. 520/1126), Abū ‘Abd al-Allāh al-Maqdisī (d. 643/1245), and Abū Shāma al-Maqdisī (d. 665/1267), whose *bida’* and *ḥawādith* books are studied in this article, focus on the responsibility of the ‘ulama rather than pointing out the roles of politicians in the fight against *bida’*. Inheriting these two traditions, Ibn Baydakın’s *al-Luma’* work is essentially included in the literature of *bida’*, but it has a privileged place in this literature in terms of dealing with the issue in connection with the politicians. Ibn Baydakın deals with the issue with an approach close to the point of view of the works of *al-aḥkām al-sultāniyya*. For *al-Luma’* is a text that addresses the practices that it describes as *bida’* and warns politicians about the measures to be taken against them.

The author, who lived in all the important centers of the Mamlük geography and obtained his findings in the book mostly from his own observations, deals with the “living *bida’*” of the Mamlüks. It cooperates with the important representatives of the four *madhhabs* in combating the spread of *bida’* and acts jointly with these scholars.

The author, who examines the prevention of *bida’* on the basis of the rule of *al-amr bi-al-ma’rūf wa al-nahy ‘an al-munkar*, assigns different levels of responsibility to politicians, ‘ulama, and the common people. Since the level of influence of the ‘ulama and the common people is limited, it highlights the role of politicians. The responsibility of the politicians comes to the fore, especially in the fight against “organized *bida’*” that exceeds the power of the ‘ulama. In this context, the institution of *Futuwwa*, Qalandaris, and Marzuqīs are examined in detail. Moreover, other *bida’* that are giving the sole responsibility to the politicians are discussed. *Bida’* on various issues such as hunting, eating, and drinking, *bida’* in *masjids* and *jāmi’*s, *bida’* specific to special days, *bida’* made by people who meet each other, *bida’* on the issue of making friends with Jews and Christians, the attitude of Muslims regarding non-Muslim holy days, and the *‘id al-shahīd* are examined. These *bida’*, which take place in a wide framework, are the subject of remarkable evaluations, especially in terms of their relation to politics.

In terms of their evaluations, the work also includes the criticism of the administrators who themselves are instruments of *bida’* and do not struggle against the spreading of it.

In this respect, Ibn Baydakīn, who differs clearly from all the previous literature of *bida'* in terms of assigning duties to politics and criticizing politicians, puts politics into action as an instrument in the service of religion. Acting under the guidance of the 'ulama, the author brings forward a prototype of a politician who will personally lead in removing all the negativities from the social life that *Ahl al-Sunna wa al-Jamā'a*'s membership does not approve of and who also will not go beyond the framework of this creed in his own life. The book, which makes references to the principles of political ethics and ideal political administration, in addition to the issues related to *bida'*, can thus be read as a political thought text at the same time. In this state, *al-Luma'* is discussed in this article as a work suitable for reading from different perspectives, including the importance of following the *sharī'a*/*'ulama*, the limits of obedience to politicians, imposing duties on politicians, and direct threats to politicians.

Keywords: Ibn Baydakīn, *bid'a*, Mamlūks, political critics

Giriş

Dinî yaşayış sahasındaki olumsuzluklarla kimin nasıl mücadele edeceği meselesinin birden çok tarafı olmakla birlikte, İslam ilimleri geleneğinde “sahih dinî yaşamı” belirleme yetkisi esas itibarıyla ulemanın sorumluluğunda olduğundan bu alanda öncelikli muhatap ulema değildir. Ancak bir benzerine ülü’l-emr ve müceddidin kimliği meselesindeki tartışmada da rastladığımız¹ hâliyle siyasilerin bu alandaki rolü ne olacaktır? Yine ulema ve ümera dışındaki toplulukların da bu hususta bir yükümlüğü bulunmakta mıdır?

Ulemanın ve daha geniş ifadesiyle ümera dışındaki toplulukların “zora başvurma” ve “meşru şiddet kullanma” imkânı ve konumu sınırlı olduğundan nihayetinde nizamı tesis etmekle yükümlü olup ceza hukuku alanının ve cihadın gereğini yerine getirmenin öncelikli muhatabı olan siyasilerin de bu konuda sorumluluk sahibi olacakları aşikârdır. Nitekim siyasilerin dini muhafaza etmekle ilgili vazifelerindeki fonksiyonlarına dair klasik dünyada yazılanlar arasında bu alandaki olumsuzluklarla mücadele işinden siyasileri yükümlü tutmaya matuf değerlendirmeler bulunur.

Bu çalışmada ilk olarak Memlûk öncesi dönemde bu soruları ele alan siyasi-fikhi hükümlere dair literatürdeki değerlendirmeler ele alınacak, akabinde bid’atları konu edinen literatürün yaklaşımına kısaca temas edilecektir. Meselenin arka planını veren bu çerçeveden sonra İdris b. Beydekin’in (ö. 710/1310 yılından sonra) *el-Lüma‘ fi’l-havâdis ve’l-bida‘* adlı eseri özellikle siyasilere dair değerlendirmeleri açısından incelenecektir.

1. Ahkâm-ı Sultâniyye ile Bid’at ve Havâdis Literatüründe Ümera ve Bid’atlar

Memlûklerin tevarüs ettikleri siyasi-fikhi hükümlere dair kitaplarda ümeranın bid’atlara karşı takınması gereken tavra dikkat çeken ilk isim Şâfiî âlim Mâverdî’dir (ö. 450/1058). O, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye* adlı eserinde devlet başkanının vazifelerinin ilk sırasına bu hususu koyar:

Dini yerleşik asılları ve ümmetin selefının icma ettiği üzere muhafaza etmek, bir bid’atçı ortaya çıkar yahut bir şüphe sahibi dinden saparsa ona kesin delili izah edip doğru olanı açıklamak ve onu layık olduğu karşılık (*hukuk*) ve ceza (*hudûd*) ile sorumlu tutmaktır. Böylece din, her tür problemlili durumdan (*halel*) korunur, ümmet de hataya düşmekten alıkonulmuş olur.²

Hanbeli âlim Ebû Ya’lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066) da “bid’atçı” kelimesini kullanmadan aynı ifadeleri tekrarlar.³ Konuyu farklı boyutlarıyla ele alan tafsilatlı ilk değerlendirmeyi ise Şâfiî âlim Cüveynî (ö. 478/1085) *Gıyâsü’l-ümem*’de yapar. “Devlet başkanının dinin aslına ilişkin vazifeleri arasında dinin muhafazası ve doğru bir itikat üzere korunması yer

1 Bu konuya dair bazı tespitler için bk. Kavak, *Siyasi Tecdid ve Osmanlılar*, s. 28-38.

2 Maverdî, *el-Ahkâmü’s-sultaniyye*, s. 40.

3 Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-sultaniyye*, s. 106.

alır” diyen müellif, imamın dinin aslına ilişkin vazifelerini kendi içerisinde ikiye ayırır: 1- Dini elinden geldiğince muhafaza etmek, dinin aslını ilgilendiren konularda doğru yoldan sapanların şüphelerini bertaraf etmek, 2- inkârcıları ve kâfirleri apaçık olan hakka bağlanmaya davet etmek.⁴ Cüveynî, birinci kısım ile ilgili olarak öncelikle şu hususlara dikkat çekmektedir:

Din, herhangi bir tasalluttan azade bir vaziyette, bid’at ve hevâlardan uzak ise imamın reayasını bizzat kendisi ve yardımcıları (*rukebâ*) vasıtasıyla yönetme (*yer’â*) hakkı vardır. İmam, reayasını hevâların hücumundan, [farklı] görüşlerin saldırısından korur. Zira bir şeyin başlangıcına engel olmak, başladıktan sonra onu sonlandırmaktan daha kolaydır.⁵

Burada bir soru olarak böylesi bir ortamda “doğru yoldan sapan kimsenin ne ile bu sapkın yolundan alıkonulacağı” meselesi gündeme gelir. Müellifin konuya ilişkin değerlendirmesinde bu kişinin “mürted” yahut “bid’atçı” olması ihtimali ayrı ayrı ele alınmaktadır:

Bu kişi eğer dinden çıkmışsa ilk olarak tövbe etmesi istenir. Tövbe etmekten yüz çevirir, bulunduğu hâlde karar kılp ısrar ederse imam onun boynunu vurur. Bu konuyu inceleyen “mürted ve ahkâmı” bahsinin ayrıntıları [fürû] fıkıh ilmine bırakılmıştır.

Eğer doğru yoldan sapan kişi, *dinden çıkmaya kadar gitmeyip bir bid’at ihdas etmiş ise imamın ona engel olup bid’atı gidermesi, bid’atın kökünün kurutulması için elinden geleni yapması boynunun borcudur. Zira imam bu kimseyi bid’atıyla baş başa bırakır, o da insanları bid’atına uyma davetine devam ederse inanç esasları zarar görür, dinin kavaidi karışır. Fitneler ortaya çıkar.* Bu sebeple bid’atlar gönüllere yerleşirse durum son derece tehlikeli bir hâl alır ve sonuçta İslam’ın saflığının (*ismet*) çiğnenmesine kadar varacak bir hâl ortaya çıkabilir.⁶

Bid’at meselesiyle ilgili olarak ortaya çıkması muhtemel durumlardan biri bid’atın, dinden dönme derecesine ulaşmamış olması, ancak bid’at ehlinin bid’atında ısrar etmesidir. Bu durumda imamın takip etmesi gereken yolu Cüveynî kitabında “cezaların taksimi ve mertebeleri ile ilgili bâbda” ele alacağını söyler.⁷ Kitabının ilgili kısmında yer verdiği değerlendirmeleri şöyledir:

İnsanlar arasında dalaletle çağırın bir davetçinin ortaya çıkması durumunda, sultanın zann-ı galibi uyarınca onun davetinden ve gailelerini yaymaktan vazgeçmeyeceği kanaatine ulaşması durumunda yapması gereken bu bid’atçıyı engellemek, ona yasak koymaktır. [Faaliyetlerine] ara verdiğini görse dahi murakabeye devam etmelidir. Murakabe neticesinde bid’atçının davet ve çalışmalarına devam ettiği anlaşılırsa sultanın onu tedip ve tenkil etmesi gerekir. Bid’atçı tedip ve tenkil sebebiyle davasından vazgeçerse maksat hâsıl

4 Cüveynî, *el-Gıyâsi*, s. 184.

5 Cüveynî, *el-Gıyâsi*, s. 184.

6 Cüveynî, *el-Gıyâsi*, s. 184-5. Vurgu bizim.

7 Cüveynî, *el-Gıyâsi*, s. 185.

olmuş demektir. Yaptığı işe devam ederse sultan da tenkiline devam eder. Bu esnada vereceği cezalarında gevşeklik göstermez, gerektiğinde cezalarını sıkılaştırır. İmam tüm bu kabil cezalandırmaların fayda vermediğini görürse hapis müddetini uzatır.⁸

Bu kabil cezaları veren kimseler (*ashâbü's-siyâsât*) hadlerin seviyesinden aşağıda olan ta'zîrin herhangi bir faydasının olmayacağı kanaatindedirler. Onların amacı şeriâtın belirlediği durumların daha ötesine gitmektir. Böylece yönetimle ilgili hedefledikleri seviyeye ulaşabileceklerini düşünmektedirler. Hâlbuki yukarıda anlatılanlar yeterli bir engellemeyi de içerir. Suç devam ettikçe ceza da devam eder. Suçlu suçunu hafifletirse cezanın fazla olması haram hâle gelir. Zira Müslümana eziyet etmenin dinde yeri yoktur. Bu anlatılanlar orta yoldur. Bunun dışındakiler haddi aşmak anlamına gelir.⁹

el-Gıyâsî'de “tefkiri gerektiren durum ile kişiyi bid'atçı ve dalalet ehli yapan durum” ayrıntılı olarak ele alınmaz. Zira müellif, “bu konu son derece derinliktir. Kalam ilmine hâkim olmayı gerektirir. Bu konuda hükme varmak istersek bu muhtasar kitap birçok cilde dönüşür”¹⁰ kaygısıyla bu hususun eserin doğrudan konusu olmadığını söyler.

Müellif buraya kadar anlattıklarının “bid'atların yeni ortaya çıkmaya başladığı yahut önünün kesilmesinin mümkün olduğu durumlar” için geçerli olduğunu belirterek “durumun vahim bir hâl alması, bid'at mezheplerinin yerleşmesi, batıl taleplerin güçlenmesi durumunda” imamın, “bunları engelleme imkânı varsa elinden geleni ardına koymaması gerektiğini” ifade etmektedir. İmam bu konuda, “tüm insanlar tarafından arzulanan üstün makamına, yaptığı mühim işine dayanır. Zira din, riayete en fazla layık, muhafazaya evla, inayet edilmesi gereken, koruma ve himayeye muhtaç olan hususların başında yer alır.”¹¹ İmamın bu kabil hususların önünü yalnızca savaşarak kesebilme ihtimaline ilişkin değerlendirmeler ise eserinin “ukûbâtın taksimi ile siyaset çeşitlerinin” ele alındığı kısımda açıklanır. Bahsi edilen imamın “bid'atçılarla silahlı mücadele imkânının kalmaması durumunda, zann-ı galibi uyarınca onlarla barış ve anlaşma yapmanın daha iyi olduğuna inanması durumunda dahi bu kanaatini açıkça ortaya koymamalı, vakarından taviz vermemelidir. Zira bu durum bâğî ve bid'atçıları güçlendirir. [Bu duruma düşen] imam, silaha başvurmadan da değişik vesilelerle onlarla mücadeleye devam etmelidir.”¹²

Cüveynî burada önemli bir kayıt getirir. İmamın silahlı mücadeleye başvurabileceği “bid'at” durumları “akaide ilişkin kaidelerde doğru olandan sapılması durumuyla” sınırlandırmakta, “âlimlerin şeriâtın fûrûu hakkındaki ihtilafları bu konuda içtihat ve incelemeye

8 Cüveynî, *el-Gıyâsî*, s. 227-8.

9 Cüveynî, *el-Gıyâsî*, s. 228-9. Bu çerçevede zanlılara nasıl davranılması gerektiği hususuna da temas edilir. Suçunu itiraf etmeyen ve bu sebeple “zanlı” muamelesi gören kimselere kötü davranmaya şeriat müsaade etmez. Zira şeriat, hiç kimsenin töhmet altında kalmasını istemez. Bu sebeple devlet başkanının töhmet altında tutulan kişinin durumunu açığa çıkarması gereklidir (*el-Gıyâsî*, s. 229-30).

10 Cüveynî, *el-Gıyâsî*, s. 186.

11 Cüveynî, *el-Gıyâsî*, s. 187-8.

12 Cüveynî, *el-Gıyâsî*, s. 188-9.

meyletmeleri, zanni konularda kardeşçe bir tavır içerisinde olmaları durumunda onların ihtilaflarının şer'î delillerin kendisinden kaynaklandığını düşünmesi, bunun da bir nimet olduğunu bilmesi gerektiği" salık verilmektedir. Bu görüşünün delili Allah Resûlünün "ümme-timin ihtilafı rahmettir" hadisidir.¹³ Fûrû konularındaki ulema ihtilafını itikadi konulardaki sapmalardan ayırmaya özen gösteren müellif, fıkıh-siyaset ilişkisi açısından oldukça önemli bir tespiti başvurur: İmamın fakihlere, ihtilaflı oldukları tafsili ahkâm konusunda müdahale etme hakkı yoktur. O, tüm [mezhep] imamlarını ve tabilerini ikrar etmeli, onları tuttukları yoldan geri çevirmeye meyletmemelidir.¹⁴ Bu noktada "imamın, imkânı olduğu durumda itikat açısından halkı tabi olmaya sevk edeceği hak [doğru itikat] nedir?" sorusu gündeme gelir. Müellif, bu hususta kesin bir belirlenime gitmenin mümkün olmadığını, her grubun kendisinin kurtuluşa erenlerden (*fi nâciye*) olduğunu iddia ettiğini belirtip "doğrunun kaynağı (*medrek*) apaçık ortadadır (*beyyin*)" demektedir.¹⁵ Bu son ifadesi, aslında bu sahada da imam için olması gereken esasların belirli olduğuna delalet etmektedir. Cüveynî'nin nihai hükmü şöyledir:

Tüm bu anlattıklarımın ortaya çıkması gereken husus şudur: İmamın bid'atların önünü kesmek için mücadele etmesi en önemli vazifelerinden biridir.¹⁶

Kitabın farklı yerlerinde bid'atçılar ve siyasetle ilişkisi meselesi ele alınır ve bu konuda devlet başkanının yükümlülüklerine işaret edilir.¹⁷ Sözgelimi âlim vasıflı mı, savaşçı vasıflı mı devlet başkanı seçilmesi meselesini ele alırken bid'atların yaygınlaştığı bir zaman diliminde seçilecek devlet başkanının âlim vasfını taşıması hususuna da bu vesileyle temas edilir.¹⁸

Cüveynî bid'atlarla mücadele konusundaki teorik değerlendirmelerinin somut karşılıklarına da değinip bu hususta Selçukluları doğrudan överek onların faaliyetleri neticesinde "İslam topraklarında bid'at izhar eden kimse kalmadı" demektedir.¹⁹ Daha özeldir Nizamül-mülk'ün (ö. 485/1092) övgüsüne yer verilirken de bu hususa temas eder.²⁰

İbn Beydekin'in muasırı Memlûk âlimi Bedreddin b. Cemâa'nın (ö. 733/1333) *Tahrîru'l-ahkâm* adlı eserinde de bid'at konusu imamın vazifeleri bağlamında ele alınır. Müellif bu vazifeler arasında ilk iki sırada şunları zikreder: 1- İslam'ın sancağını koruyup muhafaza etmek. 2- Dini yerleşik (*mukarrer*) asıllarına, kayıtlı (*muarrer*) kaidelerine göre korumak, bid'atları ve bunlara uyanları reddetmek, dinin delillerini açıklığa kavuşturmak, şer'î ilimleri

13 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 75-7.

14 Cüveynî, *el-Gıyâsî*, s. 188-9.

15 Cüveynî, *el-Gıyâsî*, s. 189-90.

16 Cüveynî, *el-Gıyâsî*, s. 190-1.

17 "Devlet bid'atçıları tutumlarından çevirmeye davet eder, bid'atlarını açığa vurmalarını yasaklar. İsrar ederlerse onlara karşı kuvvet kullanır, tıpkı isyancılara karşı savaş ettiği gibi onlarla da mücadele eder" (Cüveynî, *el-Gıyâsî*, s. 349).

18 "Bu kimseler, devrin durumuna bakacaklardır. Sınırlar sağlam, ordu güçlü bir durumda ve fakat bid'atlar ve hevâya tabi olmak yaygınlık kazanmışsa, farklı görüşler arası bir çekişme durumu söz konusuysa âlim olan evladır; durum bunun tam tersiyse savaşçılık özelliği olan evladır" (Cüveynî, *el-Gıyâsî*, s. 170-1).

19 Cüveynî, *el-Gıyâsî*, s. 343.

20 "Şeriatı her türlü saptırıcı bid'attan arındırmakta, adi saldırılara engel olmaktadır" (Cüveynî, *el-Gıyâsî*, s. 433).

yaymak, ilim ve ehline tazim göstermek, ilmin derecesini yükseltmek, önde gelen âlimlerle, İslam dini için nasihat eden kimselerle birlikte bulunmak ve hükümlerin alacağı şekiller ve ahkâmın değerlendirilmesinde onlarla istişare etmek.²¹

O ayrıca, tıpkı Cüveynî gibi hilafete ehil olan kişilerin birden çok olduğu durumlarda kimin neye göre seçileceği meselesinde de “düşmandan ve onun ortaya çıkışından emin olduğun [ve fakat] bid’atların zuhur ettiği, ilmin azaldığı bir zamanda ise daha âlim olan evladır”²² diyerek bid’atların yaygınlaştığı dönemler için siyasetin önlem alıcı bir konumda bulunması gerektiğini belirtir.

Meselenin belli başlı ahkâm-ı sultâniyye eserlerinde ele alınışı böyledir. Memlûklerin tevarüs ettikleri bid’at ve havâdis kitaplarından çok azı İbn Beydekin’in dönemine ulaşmıştır. Bid’atlar konusundaki ilk müstakil kitaplardan kabul edilen Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî’nin (ö. 286/899) *el-Bida’ ve’n-nehÿü anhá* adlı eseri bid’atlara karşı İslam’ın müdafaası meselesine temas etmekle birlikte,²³ bu hususu büyük oranda ulema ile irtibatlı olarak ele alıp siyasetin konuyla irtibatını kurmaz. İbn Ebî Rendeka et-Turtûşî’nin (ö. 520/1126) *Kitâbü’l-Havâdis ve’l-bida’* başlıklı eseri bid’at kitaplarının bir diğer erken örneğidir. Kitap, bid’atın tanımı, taksimi, erken İslam tarihinde bid’atların durumu gibi meselelerin akabinde ibadetler ve kadınlarla ilgili hususlara odaklanmaktadır. Bu kitapta sahabenin bid’atlarla mücadele usulüne temas edilmekle birlikte konu siyasetin tavrı alışı yahut siyaset eleştirisi gibi açılardan ele alınmaz.²⁴ Ziyâüddin el-Makdisî’nin (ö. 643/1245), *İttibâ’u’s-sünen ve ictinâbü’l-bida’* adlı eserinde kadınlar, zina, müzik ve raks gibi sınırlı konular ele alınmış olup siyaset ve siyasilerin durumuna dair malumata yer verilmez.²⁵ Dımaşk’ın Memlûk egemenliğine geçişine şahitlik eden Ebû Şâme el-Makdisî’nin (ö. 665/1267) *el-Bâ’is alâ inkâri’l-bida’ ve’l-havâdis* adlı kitabı da benzer nitelikte olup daha çok ibadetler ve namazla ilgili hususlara odaklanır.²⁶

Şu hâlde konunun siyasilerle irtibatlı olarak ele alınması hususunda İbn Beydekin’in *el-Lüma’ fi’l-havâdis ve’l-bida’* adlı eseri tüm literatür içerisinde ayrıcalıklı bir yerde durmaktadır. İbn Beydekin meseleyi ahkâm-ı sultâniyye eserlerinin bakış açısına yakın bir yaklaşımla ele almakta ve dolayısıyla bu yönüyle kendi dönemindeki benzer eserlerden farklılaşmaktadır.

21 İbn Cemâa, *Adle Boyun Eğmek*, s. 42.

22 İbn Cemâa, *Adle Boyun Eğmek*, s. 36.

23 Kurtubî, *el-Bida’*, s. 2-32.

24 Krş. Turtûşî, *Kitâbü’l-Havâdis*, s. 41-6.

25 Ziyâüddin el-Makdisî, *İttibâ’u’s-sünen*.

26 Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Bâ’is*. Bu kitaplara Ebû Mutîf Mekhûl Neseffî’nin (ö. 318) *er-Red alâ ehli’l-bida’ ve’l-ehvâsı* da eklenebilir. Mamafih bu eserde de siyasilerle ilişki açısından durum aynıdır (Bahcivan, “Dirâse havle “Kitâbü’r-Red alâ ehli’l-bida’ ve’l-ehvâid-dâlle”, s. 5-43). Bid’at literatürü Türkiye’de siyaset düşüncesi açısından müstakil olarak incelenmemişse de kıraat disiplini açısından müstakil bir incelemeye tabi tutulmuştur (Kızılaslan, *Kıraatta Bid’at*).

2. Şeriatın Gölgesinde Toplumsal Yaşamın Tanzimi ve Ümeranın Konumu: *el-Lüma' fi'l-havâdis ve'l-bida'*

Müminlerin ehl-i kitaptan hiç kimseyle dostluk etmemesi, Sünnet ve Kitab'ın dışına çıkan fasık Müslümanların hiçbirini sevmemesi, hesap gününden gafil olan her bir bid'atçıdan uzak durması gerekir.²⁷

Hükümdarların âdetidir: Seni severlerse uşak edinirler; sevmezlerse canını alırlar.²⁸

İdris b. Beydekin b. Abdullah et-Türkmânî el-Hanefî (ö. 710/1310)²⁹ *el-Lüma' fi'l-havâdis ve'l-bida'* adı eserinde içinde bulunduğu zaman diliminde bid'at olarak nitelediği uygulamaları ele alıp bunlara karşı alınacak tedbirler hususunda siyasilere uyarır. Bu eserde verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla müellif Memlük coğrafyasının bütün önemli merkezlerinde yaşamış (Mekke, Kahire, Şam, Kudüs) ve kitaptaki tespitleri büyük oranda kendi gözlemlerinden elde etmiş, dolayısıyla Memlüklerdeki “yaşayan bid'atları” konu edinmiştir. Bu husus kitabı başta Memlük sosyal tarihi olmak üzere birçok açıdan kıymetli hâle getirir.³⁰ Yaşadığı dönemde bid'atların yaygınlaşmasından farklı vesilelerle şikâyet eden³¹ İbn Beydekin'in, Hanbelî âlim İbn Teymiyye (ö. 728/1328) başta olmak üzere Şâfiî âlim Muhammed b. Abdüssamed es-Sünbâtî, Hanefî âlim Fahreddin Osman b. İbrahim el-Mardîni ve Mâlikî âlim Muhammed b. Ebî Bekir b. İsa el-İhnâî gibi dört mezheb müntesipleriyle teşrik-i mesaide bulunduğu ve özellikle bid'atlarla mücadele alanında ortak hareket ettiği de anlaşılmaktadır.³²

Bid'atlarla ilgili olarak kendisine gelen birikimi büyük oranda tekrar eden ve bid'atların kötülüğünü sahih dinî yaşamdan uzaklaşmak olarak tespit eden müellif, bid'atın tarif ve taksimi ile ilgili kavramsal bir çerçeve kurup³³ özellikle sahâbenin bid'atlara karşı tavrını aktaran örnekleri sunar ve bid'ata düşüren sebepler ile bunlardan korunma yollarından bahseder. Nihayetinde bid'atların yaygınlaşmasının engellenip akabinde kökünün kurutulması işinde ise üç guruba “emir bi'l-marûf ve nehiy ani'l-münker” kaidesi çerçevesinde sorumluluk yükler:

27 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 574.

28 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 733.

29 Hayatı hakkında geniş malumat elde edilememektedir. 700/1300–1 tarihinden itibaren görünür olmaya başlayan müellif, *el-Lüma'* adlı eserini Mekke'de kaleme almıştır. Kahire ve Kudüs'te ikamet etmiş, İbn Teymiyye ile yakın bir ilişki kurmuş, dönemindeki dört mezhep fakihleriyle de teşriki mesaide bulunmuştur. *el-Lüma'* dışında *el-Hucce ve'l-burhân alâ fityâni hâze'z-zamân*, *Risâle fi'l-fütüvve* başlıklı bir risalesi de günümüze ulaşmıştır. (Sabra, “İbn Baydakî”; Abdülhak et-Türkmânî, “Mukaddimetü't-tahkîk”, s. 23-8.)

30 İkincil literatürde bu kitaba dair tespit edebildiğimiz en erken çalışma Subhi Lebîbe aittir. Müellif, henüz mahtut hâldeki kitabı kısaca tanıtip eserin İslam toplumlarının yaşamlarına dair önemli bilgiler içerdiği tespitini yapmıştır (“The Problem of Bida' in the Light of an Arabic Manuscript of the 14th Century”, s. 191-6).

31 “Bizim bu zamanımızda söz ve fiillerde bid'atlar çoğaldı. Allah'tan bunları yok etmesini dileriz. Odur kudret sahibi olan. Şanı yüce olan. Sünnete bağlı olan kişi (*es-sünni*) insanlar arasında bir garip hâle geldi” (İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s 138).

32 Müellifin ilmi mesaisine dair tespitler için bk. Abdülhak et-Türkmânî, “Mukaddimetü't-tahkîk”, s. 7-30.

33 Müellifin bid'at taksimi şöyledir: “Mubah, sevap, mekruh, haram. Mubah, failine günahın olmayan, sevap işleyeni Allah'a yaklaştırandır. Mekruhu terk eden sevap elde eder. Haramı işleyen ise Allah'a sırtını dönen yerilmiş biridir, Allah'ın rahmetinden uzak kılınır.” Müellif kitapta bu son kısma odaklanmaktadır (İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 71).

Ümera, ulema ve avam. “Ümera eliyle, ulema diliyle ve avam da kalbiyle” bid’atların karşısında durmalıdır.³⁴ Avamın kalple karşı koymasının etkisi son derece sınırlı olacağından bid’atlar meselesi doğrudan ve öncelikle ulemanın ve ümeranın sorumluluğunda olmaktadır. Ulema sahih dinî ahkâmı tespit eden bir zümre olduğundan Kitâb ile amel vesilesiyle bid’atları söndürecek, ümera ise elindeki zor kullanma gücü ile bu vazifeyi üstlenecektir. Zira “ulemanın cihadı ilim ve dil, hükümdarların (*mülûk*) cihadı ise kılıç ve mızraklardır.”³⁵

İbn Beydekin kitabının mukaddimesinde “siyasi bir vazife yüklenmenin ağır bir yük olmasına” değinir,³⁶ bid’atlarla ilgili olarak ümeraya yaptığı vurgusuyla önemli temsilcilerine yukarıda yer verdiğimiz kendisinden önceki bid’at literatürüyle esaslı bir farklılaşmaya ve yeni bir aşamaya geçer. Bununla birlikte ümeranın neyin bid’at olduğunu, neyin olmadığını bir başka ifadeyle “Müslümanların yolunun dışında kalan, Kitâb ve sünnete muhalif olan” uygulamaları tayin yetkisi olmadığından bu hususta ulemaya bağlı olarak hareket etmelerini ve ulemanın nefesinin yetmediği noktada devreye girmelerini ister. Çünkü “eğer ulema olmasaydı insanlar, hayvanlar (*behâim*) gibi olurlardı. İlmin bereketi sayesinde hayvanlık mertebesinden insanlık mertebesine eriştiler.”³⁷ Bu ifadeler bir yönüyle yukarıda Cüveynî’nin de endişe duyduğu hususu bertaraf etmeye ve siyasi otoritenin bid’atlarla mücadele adı altında dini yaşayan toplulukları baskı altına almalarını önlemeye matuf olmalıdır.

Bu çerçevenin akabinde kitapta bâb ve fasıllar dâhilinde onlarca bid’at türü ele alınır. Toplumsal yaşamı bütünüyle kuşattığı anlaşılan bu bid’atlar ele alınırken emir bi’l-ma’rûf vurgusu ve siyasilere vazife yükleme meselesi müellifin her daim gündeminde olmakla birlikte ümeraya genel bir sorumluluk yükleme amaçlı değerlendirmelerin dışında belli başlı bid’at türleri söz konusu olduğunda doğrudan siyasete çağrı/vazife yükleme ve tenkit söz konusu olmaktadır. Bir ilk tespit olarak bu tür hususların büyük oranda “örgütlü bid’atlar” olarak tanımlanabilecek bir bid’at türü olduğu söylenebilir. Siyasilere doğrudan göndermelerin yapılmadığı bid’at türlerinde ise sorumluluk, meselenin esas muhatabı olan ulemaya ve bu bid’atlara tabi olmamakla yükümlü olan avama bırakılmaktadır. Aslında böylesi bir taksim bizatihi Memlûkler özelinde İslam toplumlarının ulemaya ve siyasete tahsis ettiği alana dair oldukça dikkat çekici veriler sunar. Aşağıda daha ayrıntılı olarak göstereceğimiz üzere nihayetinde siyasetin hayatın her alanına müdahale etmesi beklenmemekte, bu kabil bir denetleme ve düzenleme yetkisi ulemaya bırakılmaktadır.³⁸ Kitabın birçok yerinde siyasilere ita-

34 İdris b. Beydekin, *el-Lüma’*, s. 135. Müellif müteakip ifadelerinde bu vazifeyi “gücü yeten herkese” yüklemektedir. Hanefî metinlerinde daha ziyade Ebû Hanîfî’ye nispet edilen bu üçlü taksim diğer mezhep müntesibi bazı âlimler tarafından da kabul görmüştür. Konuyla ilgili olarak bk. Cook, *Commanding Right*, s. 474-5.

35 İdris b. Beydekin, *el-Lüma’*, s. 73. Benzer bir değerlendirme için bk. *el-Lüma’*, s. 135.

36 İdris b. Beydekin, *el-Lüma’*, s. 70.

37 İdris b. Beydekin, *el-Lüma’*, s. 74. Müellif, Hz. Peygamberi de “âlimlerin efendisi (*seyyidü’l-ulemâ*)” olarak nitelemektedir.

38 Bu husus Memlûk coğrafyasında farklı vesilelerle gündeme taşınmaya da devam etmiştir. Mesela İbn Kayyim “Siyasilere yalnızca *ilmin* gereğini emrettiklerinde itaat edilir. Dolayısıyla onlara itaat, âlimlere itaatle mukayyettir. Çünkü itaat sadece dine uygun ve ilmin emrettiği hususlarda söz konusudur” demektedir (*İlâm*, III, 16).

atin sınırlarının ulemaya itaatle mukayyet olduğunun vurgulanması da benzer bir kaygının uzantısıdır.³⁹

Bid'atlarla ilgili değerlendirmelerinde büyük oranda kendi gözlemlerine yer verdiğini sıkça tekrarlayan müellif, genel bir durum olarak "içinde bulunulan devrede bid'atlar çoğaldı, sünnete bağlı olanlar (*es-sünnî*) azınlıkta (*garîb*) kaldı" diyerek⁴⁰ Kur'an kıraatından sema'a, kadınlarla ilgili meselelerden satranç başta olmak üzere oyun eğlence meselelerine, cariyelerin durumundan nikâh törenlerine, zimmilerle ilişkilerden yeme-içmeye değin geniş bir alanda konuşmaktadır. Kitap daha çok amelle ilgili bid'atlara odaklansa da şefaât ve Hz. Peygamber'in rüyada görülmesinin neticeleri gibi itikadi meselelerle ilgili olup amellere yansıyan bid'atlara da temas eder. Toplumun bütününe kuşatan ve avam tabakasınca tatbik edilen bu kabil bid'atların yanında belli başlı topluluklara ait olan, bir başka ifadeyle örgütlü bazı yapılarla ilgili bid'atlar de ele alınır. Sufiyye başta olmak üzere toplum içerisindeki "örgütlü yapılara" yönelik eleştirilerden nasibini alanların başında Fütüvvet ehli, Kalenderiye ve Merzûkiler gelir. Ve nihayetinde doğrudan siyasiler tarafından tatbik edilen bid'at türleri de kitabın kapsamına dâhildir.

Kitapta yer verilen her bir bid'at türünü geniş bir şekilde Memlûk toplumsal tarihine dair metinlerle birlikte sunmak verimli sonuçlar verebilir. Yine müellifin görüş ve iddialarının hakikati biraz da bu kabil bir araştırmayla tespit edilebilir. Mamafih bu çalışma daha ziyade İbn Beydekin'in siyasilerin tutumuna ve konumuna dair değerlendirmelerine odaklandığından tüm bid'at türleri ele alınmayacak, bir tablo hâlinde bid'at başlıkları ve bunlarla mücadele eden sorumlu zümrelerle ilgili tespiti yer verilip akabinde doğrudan siyasilerle ilgili olarak ele alınan hususlara temas edilecektir.

Tablo: Yaygın Bid'atlar ve Bunlarla Mücadele Sorumluluğu Bulunan Zümreler

Bid'at	Sorumlu Zümre	Sorumlu Zümre	Sayfa Aralığı
1. Kur'an kıraati	Ulema	-	144-174
2. Sema	Ulema	Ümera (Dolaylı)	175-205
3. Kadınlarla ilgili hususlar/Mekke ve Kudüs merkezli bid'atlar	Ulema	-	206-210
4. Satranç ve diğer lehiyat	Ulema	-	211-227
5. Fütüvvet ehli	Ulema	Ümera	228-246
6. Ateşli silah kullanımı	Ulema	Ümera (Dolaylı)	247-258
7. Av bahsi	Ulema	Ümera	259-264
8. Mescit, camiler ve sufiler	Ulema	Ümera	265-280

39 Mesela bk. İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 87, 239, 260, 375, 398, 493, 494, 563.

40 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 138.

9. Nikâh akdi	Ulema	-	281-320
10. Düğün törenleri	Ulema	-	321-327
11. Mizah kullanımı	Ulema	Ümera (Dolaylı)	328-335
12. Kalenderiler	Ulema	Ümera (Dolaylı)	351-356
13. Haya sahibi olmak ve haramlardan sakınmak	Ulema	-	357-373
14. Sofra ve yeme-içme	Ulema	Ümera	374-395
15. Matemler ve hususi günler	Ulema	Ümera	396-428
16. Kıraat ve hutbeler	Ulema	-	429-460
17. Tekebbür	Ulema	Ümera	461-485
18. Merzûkîler	Ulema	Ümera	486-519
19. İnsani ilişkiler	Ulema	Ümera	520-527
20. Gayrimüslimlerle dostluk	Ulema	Ümera	528-537
21. Gayrimüslimlerin kutsal günleri	Ulema	Ümera	538-548
22. Nevruz kutlamaları	Ulema	-	549-553
23. <i>Sebtü'n-nur</i> günü	Ulema	-	550-564
24. İydü'ş-şehîd günü	Ulema	Ümera	565-574
25. Uzlet	Ulema	-	575-595
26. Şefaât	Ulema	-	618-625
27. Vasiyet	Ulema	Ümera (Dolaylı)	626-637
28. Şeyhlik iddiasında bulunma	Ulema	-	638-649
29. İnsanın kendinde keramet bulması vb.	Ulema	Ümera (Dolaylı)	649-812

Bu tabloda *dolaylı* göndermelerin yapıldığı tespit edilen bid'at türlerinde siyasilere dair değerlendirmelerde genellikle sorumluluk hatırlatma ve gidişatin muhtemel kötü sonuçlarına dikkat çekme söz konusudur. Mesela İslam tarihinin uzun soluklu problem alanlarından biri olan sema meselesinde bu uygulamanın müzikli, rakslı, şiirlerin söylendiği bir faaliyet türüne dönüştüğü, evlerde, mescit ve halka açık alanlarda icra edildiğine işaret edilir.⁴¹ Burada özellikle bu ikinci alanda siyasilerin sorumluluğuna göndermeler yapıp örnek bir uygulama olarak Hz. Ömer'in "dünya kelamı konuşmak ve şiir söylemek" işini mescitlerden uzaklaştırdığı ifade edilir.⁴²

Benzer bir şekilde ateşli silah kullanımı meselesiyle ilgili olarak ortaya çıkan bid'atlarla ilgili siyasileri de kuşatan genel tehditlere yer verilir. Ateşli silah kullananların ulemayı dikkate

41 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 175-205.

42 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 195.

almaksızın kendi başlarına hüküm koymaları ve dinî ahkâma ilavelerde bulunmalarının tenkit edildiği bu değerlendirmelerde,⁴³ ayrı bir topluluk olarak bu kimselerin kendi yargı düzenlerini kurdukları, Müslüman kadıların ve siyasilerin (*vülâtü'l-ümûr*) hüküm ve şahitliklerini kabul etmedikleri ileri sürülür.⁴⁴ Böylece toplum içerisindeki yaygın bir bid'at karşısında siyasilerin aciz kalmaları hususuna dikkat çekilir, bu yönde eleştiriler dile getirilir.

Gündelik yaşamın olduğu kadar saray yaşamının bir parçası olarak görülen mizah ve ilgili hususlar da müellifin bid'atla ilişkilendirdiği başlıklar arasında yer alır. Bu çerçevede bid'atçı, zalim ve fasıklarla yapılan mizahın mekruh olduğu belirtilir. Zira bu kimseler şer'-i şerifin dışına çıkmış, Allah'ın kızgınlığını kendilerine çekmişlerdir. Müslümanın, kalbi tekebbürle dolu birine dönüp bakması uygun değildir.⁴⁵

Bir başka mesele vasiyet konusudur. Müslümanların ölüm sonrasına bağlı tasarruflarını vakıf meselesini de içerecek şekilde ele alan müellif, bu konuda zulümden sakınmayı tavsiye edip doğrudan Mekke'deki vakıfları işaret ederek "Vakıfları yemek", "medreseleri ehlinin elinden almak" gibi zulümlerin yapıldığını belirtir. Bunları yapan ve yapılmasına izin verenleri zalim olarak niteleyip "zalim melundur, kötü akibetin sebebi kullara yapılan zulümdür" ifadeleriyle eleştirir.⁴⁶

Bu çerçevedeki son konu "İnsanın kendinde keramet bulması, karışık rüyalar görmesi yahut rüyasında Hz. Peygamberi görmesi" meselesidir. Burada dindarlığın önemi ve dünyaya bağlılığın tenkidi çerçevesinde ümerayı da kuşatacak tenkit ve eleştiriler yapılır.⁴⁷ Yine Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) başına gelen bir hadise sebebiyle tüm siyasileri kuşatacak olumsuz bir kabul de dile getirilir. Buna göre kendisine yargı görevi teklif edilip de kabul etmeyen Ebû Hanîfe hapse atılır. Onu ziyarete gelip oğlunun içinde bulunduğu durumdan yakınan annesine Ebû Hanîfe "Anacığım bana dünyayı sundular, istemedim" der. Halife onun yargı görevini kabul etmemesine kızıp Ebû Hanîfe'yi zehirler. Müellifin bu hadiseyle ilgili çıkarımı şöyledir: "Hükümdarların âdetidir: Seni severlerse uşak edinirler, sevmezlerse canını alırlar."⁴⁸

Buradaki örneklerde yer aldığı hâliyle siyasetin konumuna ve siyasilerin tutumuna dair kısmen ima dolu ve dönemini doğrudan muhatap almaksızın dile getirilen eleştiri ve tespitlerin yanında kitapta açıkça devrin yöneticilerini hedef alan, onlara sorumluluklarını hatırlatan, bid'atlarla mücadele ve dinin muhafazası için vazifeye çağırان değerlendirmeler de söz konusudur. Yukarıda işaret edildiği üzere daha ziyade "örgütlü bid'atlar" olarak nitelenmesi mümkün olan bu kabil bid'atlar ulemanın nasihat ve yönlendirmeleriyle düzeltilmesi pek de mümkün olmayan ve bu sebeple siyasi-askerî bir müdahalenin gerekli görüldüğü bid'atlardır.

43 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 252-3.

44 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 254.

45 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 333.

46 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 627-8.

47 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 670-1.

48 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 733.

2.1. Fütüvvet Teşkilatı

Kitabın örgütlü bid'atlarla ilgili olarak en fazla ehemmiyet verdiği konuların başında fütüvvet meselesi gelir. Bu mesele hem kitap içinde⁴⁹ hem de müstakil bir risalede⁵⁰ ele alınır. Müellif bu kurumu hususi bir vurguyla Abbâsî halifeleriyle irtibatlandırır ve muhtemelen Abbâsî Halifesi Nasır li-Dinillah'ın (hs. 575-622/1180-1225) bu kurumu kendisine bağlayarak hilafetin bir parçası yapmasını başlangıç noktası sayar. Böylece halifenin bu tutumuyla fütüvveti devletin resmî bir kurumu yapması bu "bid'atın" resmî elden tasdiki olarak görülür.

Bu kurumun teşekkülü üzerine yapılan çalışmalar, farklı köken iddiaları olmakla birlikte güçlü bir müessese olarak fütüvvetin Bağdat'ta ortaya çıktığı ve bizzat mezkûr halifenin desteğiyle Abbâsîlere bağlı tüm siyasi yapılar tarafından İslam dünyasının dört bir yanında kabul gördüğünü ortaya koymaktadır. Abbâsî hilafetinin Moğol istilası neticesinde yıkılmasının ardından yine Abbâsîler kanalıyla Memlûklere intikal eden bu teşkilat Mısır'daki ilk Abbâsî halifesi Müstansır-Billâh'ın (hs. 623-640/1226-1261) Memlûk Sultanı Baybars'a (hs. 658-676/1260-1277) fütüvvet libası giydirmesiyle kendisine önemli bir alan açmıştı.⁵¹ Kökenlerini Hz. Ali'ye dayandıran bu grup, birçok dinî erdeme sahip çıkmakla birlikte özellikle Memlûk tecrübesinde zaman zaman toplumu tehdit eden problemlerle bir silahlı gruba dönüşmüştür.⁵² Gruba kabul törenleri, grup içi dayanışma çerçevesinde başvurdukları yollar, insanların mallarını gasp etmeleri gibi hususlar 8./14. yüzyılın başlarında âlimlerin tepkisini çekmiş gözükmemektedir. Böylesi bir ortamda İbn Beydekin, bu meseleyi hususi bir ilgiyle ele almaktadır.

Fütüvvet, ona göre "içinde bulunulan zaman diliminin en çirkin bid'atları" arasında yer alır. Bu çirkinlik kendisini farklı seviyelerde gösterir. Öncelikle grup içi dayanışmaları onları kendi içlerinden birisinin suçlu olması durumunda onu kurtarmak için gayrimeşru yollara başvurmaya sevk etmektedir. Bu durum onları zaman zaman İslam ceza hukuku açısından hiçbir şekilde kabul edilmeyen bir ilke olan "had cezalarının düşürülmesi için aracılık" arayışına dahi yönlendirmektedir.⁵³ Bunun dışında bu kimselerin şed kuşanmaları, yani "oğlanları soyup giydirmeleri", bir ritüel olarak tuzlu su içmeleri, çileye girmeleri, insanlardan haraç toplamaları tenkit edilen hususlardandır. Özellikle genç erkeklerle olan ilişkileri ise bir tür Lûtîlik olarak görülmektedir.⁵⁴

Bu grubun kendilerine bir gelenek ihdası iddiaları da ayrıca ele alınır. Özellikle kendilerini halifelere dayandırdıklarını ifadeleri (*bel ehazehâ kebîrun an kebîr ile'l-halîfe*) ve "Ali'den

49 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 228-46.

50 İdris b. Beydekin, "el-Hucce", s. 815-28.

51 Fütüvvet kurumunun tarihçesiyle ilgili olarak bk. Ocak, "Fütüvvet"; Bayram, "Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi", s. 51-72.

52 Kurumun Memlûkler özelindeki serencamı için bk. Irwin, "Futuwwa", s. 161-70.

53 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 237-8.

54 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 228-32. Burada, lutiliğin de tıpkı zina gibi bakma, dokunma ve fiili işleme aşamaları olduğu, fütüvvet ehlinin en azından ilk iki merhaleyi işledikleri ileri sürülmektedir.

başka fetâ, zülfikârdan başka kılıç yoktur” ifadesini şiar edinip kökenlerini Hz. Ali’ye dayandırmaları da şiddetle eleştirilir:

Hz. Ali dışında söz konusu olan ve büyük oranda Abbâsi halifeleriyle irtibatlandırılan bu ilişkinin dinî açıdan herhangi bir değeri yoktur. Nitekim bir kısım halifeler şeriata muhalif hayatlar yaşamışlardır. Bu sebeple ümmetin tabi olacağı yol yalnızca Râşid Halifeler’in yoludur. Ayrıca Allah’a isyan söz konusu olduğunda hiçbir mahluka itaat edilmez.⁵⁵

Ana hatlarıyla böylesi bir çerçevede tenkit edilen bu organize ve silahlı gruba karşı bir âlim olarak bu hususların dile getirilmesi grubun etkinliğini kırmaya tek başına yetmeyeceği için İbn Beydekin siyasileri göreve çağırır. Bu çağrı iki boyutlu olarak yorumlanmaya açıktır. İlk olarak böylesi bir kötülüğe rıza gösterilmesi, bu insanların mezkûr bid’atlar içerisinde hayatlarını idame edebilmeleri siyasi otoritenin bir kusurudur. Bu suça rıza gösteren günaha ortak olacaktır. İkinci olarak ise siyaset acilen bu müsamahakâr tavrını bir kenara bırakıp bu bid’atçı topluluğa karşı harekete geçmelidir:

Şu hâlde bilesin ki yöneticilerin bu sapık grubun ortaya koyduğu bid’atlar, bühtan ve yalan uygulamaları Müslümanlar arasında izale etmeleri vaciptir. Onlara engel olunması, Allah’a yemin olsun ki mağfiret sahibi Allah’a yakınlaştıracak, sahibini kıyamet gününün korkunçluklarından kurtaracak bir büyük sevaptır. (...) Emir bi’l-ma’rûf kişiyi hakka yaklaştırır, onu gücü yettiği hâlde terk eden ise Allah’a olan muhalefeti dolayısıyla kınanmayı hak etmiş bir kuldur.⁵⁶

Fütüvvete dair kaleme aldığı risalesinde de müellif benzer tenkitleri tekrarlar. “Asrımızın fütüvvet anlayışı en çirkin bid’atlardandır” görüşünü zikredip Lûtîlik ithamını yine dile getirir. Benzer bir şekilde fütüvvet ehlinin halifelerin yolunu takip iddiasına da “bazı halifeler sünnetin dışına çıkmışlardır, mahlûka itaat isyan ile kaimdir” argümanını tekrarlayarak karşı çıkar ve siyasilere (*vülâtü’l-ümûr*) yönelik çağrısını yineleyerek onların “bu hem sapmış hem sapıtılmış kimseleri, âlemlerin Rabbi’ne muhalefet eden ve Hz. Peygamber’in, sahâbe ve Müslümanların yolundan çıkanları engellemeleri farzdır” der. Akabinde de “bu kimselere güç yetiremeyen, onlara mâni olamayanın en azından onları terk etmesi gerekir” diyerek siyasetin aciz durumda olduğu zamanlara işaretle en azından Baybars’ın yaptığının aksine bunlara katılmamanın gerektiğini, zira bunlara rıza göstermenin bizzat içlerinde bulunmakla eşdeğer derece çirkin olduğunu ileri sürer.⁵⁷

Hem siyasileri göreve çağırın hem de onların limitlerini de dikkate alarak en azından fütüvvete karşı bir sempati kurulmasına mâni olmaya çalışan müellifin ilgili risalesine dönemin dört mezhep müntesibi âlimlerinin takriz yazmış olması bu gruba karşı ulemanın önemli bir kesiminin ortak bir tavır aldığını ve siyaset kurumunu harekete geçirmek ve

55 İdris b. Beydekin, *el-Lüma’*, s. 239.

56 İdris b. Beydekin, *el-Lüma’*, s. 239-40.

57 İdris b. Beydekin, “el-Hucce”, s. 817-21.

etkilemek amacıyla olduklarını gösterir. Hanbeli İbn Teymiyye, Şâfiî Sünbâtî, Hanefî Mar-dîni ve Mâlikî İhnâî yazdıkları takrizlerde risalenin iddialarını teyit edip bu meşhur teşkilatın bir büyük bid'at olduğunu vurgularlar. Bu âlimlerden İhnâî, tıpkı İbn Beydekin gibi bu hususta siyasetin vazifesine dikkat çekip “Veliyyü'l-emrin bu kimseleri bu günahı işlemele-rinden men etme ve bu mefsedetin kökünü kurutup ona giden tüm yolları kapatma sorum-luluğu bulunmaktadır” der.⁵⁸

Fütüvvetin esas itibarıyla Abbâsî kökenli bir teşkilat olması, müellifi Abbâsî halifelerini he-def almaya da yönlendirmiş olmaktadır. İktidarın kâğıt üstünde de olsa halife ve sultan ara-sında bölünmüş bir görünüm arz ettiği Memlûk tecrübesinde belki de biraz daha derin oku-malarda Türk-Abbâsî iktidar çekişmesinin, en azından bir tür meşruiyet savaşının ve psikolojik üstünlük kurma arayışının da Türkmen ve Hanefî bir âlim tarafından kaleme alınan bu kitap-taki düşüncelerle irtibatı kurulabilir. Mamafih bu hususlar ileri çalışmaları beklemektedir. Bu konunun hızlı ve güçlü bir şekilde İbn Beydekin ve İbn Teymiyye'nin gündemine⁵⁹ girmesinde Moğolların Oyrat boyuna mensup olan el-Melikü'l-Âdil Zeynüddin Ketboğa'nın sultan olduğu devrede ve 1295-1296 yıllarında Batı Moğollar olarak da bilinen Oyratların (Uyratlar ve Kal-muklar olarak da anılırlar) başlarındaki liderleriyle birlikte kalabalık gruplar hâlinde Memlûk topraklarına göç etmeleri,⁶⁰ bir kısmı Müslüman dahi olmayan bu topluluğun fütüvvet ehlinin kılık kıyafetlerine bürünerek fütüvvet halkalarına dâhil olmaları olabilir.⁶¹ Öyle anlaşılıyor ki fütüvvet meselesini bid'at olarak görmekte yalnız olmayan müellif ve aynı görüşteki diğer ule-manın çabaları etkisini göstermiş olup⁶² bu teşkilat Baybars dönemindeki gücünü süreç içeri-sinde kaybetmiş ve giderek ortadan kalkmıştır. Bu hususun temel göstergelerinden biri 1300'lü yılların ilk çeyreğinden itibaren Memlûk entelektüel muhitinde ve bid'atları konu edinen eser-lerde fütüvvet meselesinin bir problem alanı olmaktan çıkmasıdır.⁶³

2.2. Kalenderiler (Karandeliyye)

el-Melikü'l-Âdil Zeynüddin Ketboğa'nın (hs. 694-696/1294-1296) desteğini alarak Memlûk coğrafyasında etkili olan Kalenderiyye topluluğu da İbn Beydekin'in eleştirdiği

58 İdris b. Beydekin, “el-Hucce”, s. 828.

59 İbn Teymiyye, fütüvvet meselesine dair değerlendirmelerini bid'at kavramını merkeze alarak yapmakta, tıpkı İbn Beydekin gibi o da bu grubun engellenmesini emir bi'l-ma'rûf kavramı çerçevesinde görmekte ve siyaseti de bu sorumluluğun bir parçası olarak takdim etmektedir (*Mecmû'*, XI, 85-94).

60 Bu topluluğun Memlûk devletindeki serencamına dair bk. Kanat, “Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica eden Uyratlar”, s. 105-20.

61 Irwin, “Futuwwa”, s. 164. Konuyla ilgili Makrîzî'nin değerlendirmeleri için bk. *el-Mevâiz*, III, 44-5.

62 İbn Beydekin ve İbn Teymiyye dışında bu teşkilatı kendi metinlerinde eleştiren dönemin âlimleri için bk. İbnü'l-Cevzî, *Telbis*, s. 347; Sübkî, *Fetâvâ*, II, 548-51. İbnü'l-Cevzî insanların mallarını gasp etmelerini eleştirirken Sübkî, tıpkı İbn Beydekin gibi meseleyi daha geniş bir çerçeveden değerlendirmekte ve şed bağlamaktan tuzlu su içmeye ve eşcinselliğe varan davranışlarda bulunmaya kadar bütünüyle bir bid'at olarak tasvir etmekte ve eleştirmektedir.

63 Irwin, “Futuwwa”, s. 165. Irwin'in de işaret ettiği üzere Maliki fakihî İbnü'l-Hâc el-Abderî'nin (ö. 737/1336) kaleme aldığı ve kısa adıyla *Medhalü's-ser' iş-şerîf* olarak bilinen bid'atları konu edinen eserinde İbn Beydekin'in ele aldığı birçok konu tartışılmakla birlikte fütüvvet meselesi söze konu edilmez.

gruplardandır. Memlûk sultanı Ketboğâ'nın verdiği desteğe bizzat şahit olan müellif bu topluluğu özellikle çene tıraşı yapmak, kaşları kesmek, organlarını açmak, zincir ve demir halkalar takmak ve oğlanlara meyletmek başlıkları altında tenkit etmekle birlikte konuyu fütüvvet ehli kadar geniş olarak ele almamakta, muhtemelen marjinal kaldıklarını düşündüğü bu toplulukla ilgili doğrudan siyaset kurumuna bir çağrıda bulunmamaktadır.⁶⁴ Mamafih bu yolun Hz. Peygamber, Râşid Halifeler ve Müslümanların imamlarının yoluna muhalif olduğunu beyan etmesi, dolaylı bir gönderme içerir ve buna müsamaha gösteren siyaset kurumuna da bir eleştiridir.⁶⁵

Kalenderiyye'nin başta İbn Teymiyye ve Zehebî (ö. 748/1348) olmak üzere dönemin diğer âlimleri tarafından da tenkit konusu yapıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁶ İbn Beydekin'in vefatından sonra da Kalenderilerin bir problem alanı teşkil ettiği ve siyasetin müdahalelerine maruz kaldığı anlaşılır. İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) aktardığına göre 761 yılında çıkartılan bir ferman ile Kalenderilerin sakal, bıyık ve kaşlarını kesmeleri, Mecusi ve Acem libası giyerek Memlûk topraklarında dolaşmaları fukahadan alınan fetva mucebince yasaklanmış ve aykırı davrananlara ta'zir cezası verileceği belirtilmiştir.⁶⁷

2.3. Merzûkiler

İbn Beydekin tıpkı fütüvvet teşkilatı gibi Osman b. Merzûk'a (ö. 564/1069) nispet edilen Merzûkiler'in sözlü ve fiili bid'atlarının Mısır ve Şam diyarı özelindeki durumunu tafsilatlı olarak değerlendirir.⁶⁸ Organize bir topluluk olarak hareket etmeleri nedeniyle "örgütlü bid'atlardan" olan bu grubun müellif nazarındaki temel problemleri Müslüman topluluktan ayrı hareket etmeleri, Cuma ve bayram namazları dâhil olmak üzere bu ibadetleri sadece kendi müntesipleri ile eda etmeleri, mezhep bağlılığına riayetsizlikleri, ("bazen Şâfiî oluyorlar, bazen Şâfiî'ye muhalif"), gençlerin tövbesini geçersiz saymaları, Müslümanların kanlarını ve mallarını fıkha uygun olmayacak şekilde helal kılmaları, Allah için harf ve ses ihdası meselesi, kesin hüküm vermeyip sürekli inşallah demeleri gibi hususlar yer alır.⁶⁹

Esas itibarıyla hukuk düzenine uyumsuz davranmaları, bu hususta lakaytlık yapmaları gibi özellikleriyle âdeta bir büyük münafıklık hareketi olarak sunulan bu grupla ilgili değerlendirmelerin sonunda siyaset kurumu sorumlu tutulur ve müdahaleye davet edilir:

64 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 351-3.

65 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 353.

66 İbn Teymiyye'nin yaklaşımına dair bir değerlendirme için bk. Memon, *Ibn Taimiyya's Struggle against Popular Religion*, s. 61-2, 65-6. Doğrudan İbn Teymiyye'nin tenkitleri için bk. *Mecmû'*, XXXV, 163-6. İbn Teymiyye, Kalenderilere ayırdığı fetvasında bunlarla mücadele yolu olarak siyaset kurumuna bir çağrı yapmaz. Bu açıdan İbn Beydekin ile ortaklıktır.

67 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XVIII, 614.

68 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 486-519.

69 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 486-94.

Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Ümmetinden iki sınıfa şefaetim erişmez: Çokça zulmeden devlet başkanı ve dinde aşırıya kaçan, dinden yüz çeviren kişi.”⁷⁰ Hadisteki dinde aşırıya kaçmaktan murat Ehl-i sünnet ve cemaatin yolunun dışına çıkmaktır. (...) ⁷¹

Şu hâlde siyasiler (*vülâtü'l-emr*) başta olmak üzere gücü yeten herkes üzerine bid'atları ortadan kaldırmak için gayret göstermek (*yectehid*) farzdır. Bu gayret Yüce Allah yolundaki cihattır, kulları Yüce Allah'a geri döndürmektir. (...) Özetle söylemek gerekirse emir bi'l-ma'rûf kişiyi Yüce Allah'a yaklaştırır.⁷²

Tıpkı fütüvvet meselesi gibi Merzûkiler konusundaki eleştirilerinde İbn Beydekin yalnız değildir. Başta İbn Teymiyye⁷³ ve Takıyyüddin es-Sübki (ö. 756/1355)⁷⁴ gibi âlimler olmak üzere dönemin önemli isimleri benzer tenkitleri dile getirmektedirler. Mamafih İbn Kesir ve Makrizî'nin (ö. 845/1442) bu oluşuma dair herhangi bir değerlendirme yapmamaları muhtemelen bu grubun da diğer benzerleri gibi Memlûk coğrafyasında yavaş yavaş bir problem alanı olmaktan çıktığını gösterir.

2.4. Diğer Bid'at Konuları

Burada ele alınan örgütlü bid'atların dışında kalan ve siyasete doğrudan sorumluluk yüklenen diğer bid'atlar arasında av bahsi, mescit ve camilerdeki bid'atlar, sofradaki/yeme içmedeki bid'atlar, özel günlere has bid'atlar, tekebbür, birbiriyle karşılaşan insanların yaptığı bid'atlar, Yahudi ve Hristiyanları dost edinme meselesiyle ilgili bid'atlar, Müslümanların gayrimüslim kutsal günleriyle irtibatları ve ıydüş-şehîd ile ilgili bid'atlar yer alır. Geniş bir çerçevede yer alan bu bid'atlar özellikle siyasetle ilişkisi açısından dikkate değer değerlendirmelere konu edilir.

Av bahsi kitapta iki boyutlu olarak ele alınır: 1- Av esnasında hayvana eziyet edilmesi, 2- avlanma esnasında başkalarının mülklerine girilip özellikle ekinlerin tahrip edilmesi. İbn Beydekin özellikle ikinci meselenin sorumluluğunu doğrudan ümeraya yükler:

İnsanların, develerin, atların, katırların ve eşeklerin ayakları altında zayı olan tüm ekinlerin sorumluluğu emirin üzerindedir. Benzer bir şekilde yenilen ve çalınan ekin için de durum böyledir. Bu ve benzeri tüm zulümlerin sorumluluğu emirdedir. Tüm bu zulümlerin kıyamet gününde hesabı sorulacaktır. Yüce Allah kıyamet günü şöyle buyuracaktır: “Bugün bir zalimin tek bir zulmünü dahi cezasız bırakırsam o zalim kendim olmuş olurum.”⁷⁵

70 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, VIII, 281.

71 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 500.

72 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 510.

73 İbn Teymiyye, *Mecmû'*, VII, 680-5; XXIII, 351-2.

74 Sübkî, *Fetâvâ*, I, 53, 58.

75 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 259-60.

Görüleceği üzere eli silah tutan ve muhtemelen sayıca fazla olan bu topluluk için de siyasilere hem sorumlu tutulmakta hem de harekete geçmeye çağrılmaktadır.

Bid'at kitaplarının bir diğer önemli meselesi olan mescit ve camilerdeki bid'atlar ile sufi gruplara has bid'atların ele alındığı kısımda bu sefer doğrudan siyasilere tarafından tatbik edilen bir bid'at eleştirilir. Buna göre cami ve mescitlerde hem emirlere has yerler ayrılmakta hem de bilmeden buralara oturan müminler yerlerinden kaldırılmaktadır. Müellif bu hususu şiddetli bir şekilde tenkit etmektedir.⁷⁶

Sofra adabı ve yeme-içme konularındaki bid'atlar arasında "ümera ve vüzera için kesilen kurbanın etinden almak" meselesi değerlendirilip bunun mekruh olduğu belirtilir. Yine siyasilere hediye çerçevesinde ilişki kurmanın -zorda kalanlar hariç- mekruh olduğu ifade edilip konunun rüşvetle ilişkisine değinilir.⁷⁷

Matem, bayram, kutlamalar, Cumalar gibi hususiyeti olan günlerde özellikle kabir başlarındaki bid'atlar ele alınırken kubbeli mezar yeri/türbe yaptığı ifade edilen ancak ismi verilmeyen bir halife bid'ata sapması nedeniyle tenkit edilir.⁷⁸ Memlûk coğrafyasında birçok sultan mezarının kubbeli olduğu düşünüldüğünde⁷⁹ bu hususun doğrudan siyasilere yönelik bir eleştiri niteliği taşıdığı düşünülebilir.

Bir diğer konu aynı zamanda ahlak ve siyaset kitaplarının da sultanların ahlakıyla irtibatlandırılarak ele aldığı tekebbür konusudur. Bu çerçevedeki değerlendirmelerde tekebbür, zalimlerin ve firavunların özelliği olarak takdim edilir. Buna mukabil tevazu ise peygamber ve salih insanların özelliğidir.⁸⁰ Kibrin bir tür siyasi bid'at olarak ele alındığı bu kısımda örnek olarak ise Memlûk uygulamalarında tesadüf edildiği anlaşılan bir husus öne çıkartılır:

Asker ve diğer devlet görevlilerinin (*memâlik*) emir huzurundaki bekleyişleri uzun sürer ve emir onlara oturma izni vermezse bu da bir tür tekebbürdür, zalim ve firavun âdetidir.⁸¹

İnsanların birbirleriyle karşılaştıkları esnada bazı yapıp ettikleri de bid'at içerebilmektedir. Bu açıdan konumuz çerçevesinde öne çıkan bid'at örneği insanların ümera ve küberâ önünde eğilip yeri öpmeleridir. Meşâyih ve sufiyye huzurunda böyle yapılması, onlar için secdeye kapanılması bundan daha çirkindir. Böyle yapmak İslam dışı milletlerin selamlaşma şekli olmakla sünnete muhalif bir bid'attır. Secdeye kapanmak da böyledir ve sadece şiddetli

76 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 259-69. Müellif konuyla ilgili bir anekdotunda bilmeden emire tahsis edilen yere oturan birini kaldırmak üzere gelip ona "sen nerelisin?" diye soran kimseye "Ben mescitlerin Allah'a ait olduğu beldedenin" cevabını veren kimseyi övmektedir (*el-Lüma'*, s. 269).

77 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 390.

78 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 440-1.

79 Memlûk coğrafyasının kubbeli türbeleri hakkında bk. Abouseif, *Islamic Architecture In Cairo*, s. 94 vd. Bu gelenek Osmanlılar döneminde de devam etmiştir (Badr, *Styles of Tombs and Mausoleums in Ottoman Cairo*, I, 349-85).

80 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 463.

81 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 475-6.

bir haram olmakla kalmaz bunun kişiyi küfre götürmesinden korkulur.⁸² İlim, züht ve vera sahiplerine selam verip ellerini öpmek ve onlar için ayağa kalkmakta ise bir beis yoktur. Ama fasık, zalim, bid'at ehli ve günahkâr için bunlar yapılmaz. Dünya ve ehline tazim için bunları yapmak haramdır.⁸³

Yahudi ve Hristiyanları dost edinme meselesi de bir diğer problem alanıdır. Siyasilerin gayrimüslimlere vazife vermeleri meselesi çerçevesinde bizim konumuzla irtibatlanan bu hususta müellifin tutumu ve tenkitleri oldukça serttir:

Allah'ı rab bilen, Muhammed'i resûl bilen, İslam'ı din bilen kişi Yahudi ve Hristiyan'ı kâtip, hâzin, emîn edinmez. Böyle yapan İslam dinini küçültmüş, doğru yoldan sapmış olur. Bu hataya en çok düşen kimseler Müslümanların siyasi işlerini üstlenen kimselerdir (*el-vülât ve'l-ümerâ*). (...)

Müslümanın diğer din kardeşleri üzerine kâfiri, zalim yahut fasık bir Müslümanı yönetici yapmaması gerekir. Böyle yaparsa zalime zulmünde, fasığa fıkında destek olmuş, kâfire de yardımcı olmuş olur. İman sahibi mümini de küçük düşürmüş olur. (...) Müslümanlar üzerine bid'atçı ve fasık kimsenin atanması onları aldatmak demektir. Bid'atçı bid'ata çağırır, fasık günahlara kapı aralar. Bir Müslüman "benim yanımda dürüst ve emin bir Hristiyan vardır, o Müslümanlardan daha hayırlıdır" derse kâfir olur.⁸⁴

Bizzat siyasetler tarafından vazedilen bu bid'atla ilgili de belli bir ismi yahut vazifeyi işaret etmeksizin genel ifadeler kullanan müellif, doğrudan döneminden de şikâyet edip kitabındaki üslup doğrultusunda meseleyi Müslümanlara seslenerek neticeye bağlar:

Ey mümin! Bir adamın İslam'a buğzettiğini, Hz. Peygamber'i sevmediğini bildiğin hâlde ona sırf işi dolayısıyla en yüksek ikramlarda bulunup onu yüksek bir yere oturtacaksın, Müslümanlar ise onun önünde hizmetçi gibi duracaklar, öyle mi? Kalk ey mümin! Eğer gerçekten cenneti arzuluyorsan, Allah ve resûlünü seviyor, onları arzuluyorsan sakın ola Müslümanların işlerine ne bir Yahudi ve Hristiyan'ı tayin et ne de bir rahibi. Bu durum -Allah'ın kendilerini muhafaza ettikleri hariç- hemen hemen tüm yöneticileri (*emîr*) kuşatmıştır. (...) Takva sahibi müminlerin bu eşkiyalardan herhangi birini siyasi bir vazife getirmemesi gerekir.⁸⁵

Siyasi-fıkhi hükümleri konu edinen kitapların da önemli bir tartışma alanını teşkil eden bu düşünceler,⁸⁶ müellif somut isim ve vazife zikretme de doğrudan dönemiyle irtibatlı

82 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 521. Hanefî fûru fıkıh literatüründe de söze konu edilen sultan huzurunda secdeye kapanma uygulamasının küfür alameti olduğu hususu kabul edilir. Mesela bk. Serahî, *el-Mebsût*, XXIV, 130; Türî, *Tekmile*, VIII, 226.

83 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 526.

84 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 531-2.

85 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 534, 536.

86 Maverî'nin tenfiz vezirinin gayrimüslimlerden olabileceği yönündeki hükmü önce Cüveynî tarafından akabinde de farklı âlimler tarafından tenkit edilmiştir. Konuyla ilgili olarak bk. Demir, "İslam Siyaset Düşüncesinin İki Klasiği", s. 209-12; Kavak, "Bir Osmanlı Kadısının Gözüyle Siyaset", s. 100.

eleştiriler olarak görülmelidir. Zira müellifin döneminde canlı bir tartışma alanına işaret eden bu hususta aslında Eyyübîlerden itibaren müstakil kitaplar kaleme alınmış olup⁸⁷ özellikle Kıpti kökenli bürokrat istihdamı başta olmak üzere Memlük sultanlarının uygulamaları tenkit edilmiştir.⁸⁸ Şihâbüddin Gazi b. Ahmed İbnü'l-Vâsıtî'nin (ö. 712/1312) el-Melikü'l-Eşref Halil (hs. 689-693/1290-1293) için kaleme aldığı *Red alâ ehli'z-zimme ve men tebi'ahum* başlıklı eser de benzer konuları ele alır. Müellifin vefatının akabindeki bir dönemde ise bu ve benzeri kitapların siyasileri ikna gücüne de örnek olarak Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekir eş-Şattî'nin (ö. 749/1348) *Kitâbü'l-Vezâîfî* gösterilebilir. Bu kitabın Sultan Muhammed b. Kalavun'un (hs. 1293-1294, 1299-1309, 1310-1341) 700/1301 yılında gayrimüslim bürokratların işlerine son vermesi ve zimmilerle ilgili siyasi-hukuki düzenlemeleri yürürlüğe koymasında etkili olduğu kabul edilir.⁸⁹

Müslümanların gayrimüslimlerin kutsal günleriyle irtibatları da bid'atların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu meselenin de oldukça dallanıp budaklandığı, Müslüman ailelere sirayet ettiği ve kişiyi küfre düşürme noktasına geldiği, siyasetin buna müsamahası neticesinde bu rahatlığı elde ettikleri anlaşılmaktadır. Bu sebeple "Siyasilerin (*vülâtü'l-ümûr*) bu insanları engellemeleri, böyle yapmalarını yasaklamaları gerekir. Müslümanın gayrimüslimlerle bayramlarında ve şiarlarında, mekân ve zaman ayırımı olmaksızın, onlarla karışmaları haramdır. Böyle yapmakla bu günleri tazim değil, hoşça vakit geçirmek amaçlanmış olsa dahi durum böyledir."⁹⁰

Kitapta ele alınan son bid'at, ıydü'-şehîd günüyle⁹¹ ilgili olup o da gayrimüslimlerle ilişkilere dâhildir. Mısır merkezli bu uygulamada gayrimüslimler Nil nehrine, nehrin bereketlenmesi niyetiyle ölmüşlerine ait uzuv ve eşyaları koydukları sanduka atmakta ve bunu bir ihtifal havasında icra etmektedirler. Anlaşıldığı kadarıyla Müslümanlar da bu törenlere katılmakta, en azından izlemektedirler. Bu sebeple "Siyasilerin –Allah onları kendi itaatini müyesser eylesin- bu sapık melun grubu engellemeleri gerekir. Hem dinlerini bu şekilde izhar etmelerine hem de bahsi geçen bayramlarını ve şiarlarını Müslümanlara bu şekilde göstermelerine mâni olmalıdırlar. Yine bu melunların Nil'e bir şey atmalarını da engellemeleri gereklidir ki, böylece cahil ve meftun bir Müslüman onlardan etkilenmesin."⁹²

87 Eyyübî devlet adamlarından Ebû Amr Osman b. İbrahim en-Nablusî (ö. 660/1262) tarafından kaleme alınan *Tecrîdü seyfi'l-himme li'stihrâci mâ fi zimmeti'z-zimme* bu açıdan temsil gücü yüksek bir metindir. Özellikle Kıptiler ve Yahudilerin devlet görevlerinde istihdam edilmesini tenkit etmek üzere kaleme alınmıştır. Bu eser 986/1578-79 tarihinde III. Murad döneminde ilmiye mensubu meçhul bir mütercim tarafından kısmen Türkçeye de tercüme edilmiştir (*Terceme-i Seyfû'l-himme*).

88 Mesela müellifi meçhul *el-Kavlü'l-muhtâr fi'l-men' an tahyiri'l-küffâr* başlıklı kitap Memlük sultanının gayrimüslim istihdamını yasaklayan ferman çıkartmasını takdir eder (Yarbrough, *Friends of the Emir*, s. 5. Kıpti bürokratlar için ayrıca bk. Richards, "The Coptic Bureaucracy under the Mamluks", s. 373, 379.

89 Yarbrough, *Friends of the Emir*, s. 197, 237.

90 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 546.

91 Bu uygulamaya dair bk. el-Makrizî, *el-Mevâ'iz*, I, 129-131.

92 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 566.

Siyasilere çağrı yapılan benzer uygulamalarda da görüldüğü hâliyle gerçekten de İbn Beydekin dışındaki âlimlerin de yoğun muhalefetiyle karşılaşan bu uygulama da süreç içerisinde Memlûk toplumundan silinmiştir.⁹³

Kitap emir bi'l-ma'rûf yükümlülüğü çerçevesinde değerlendirdiği bid'atlarla ilgili gerekli mücadelenin gösterilmemesi ve bu hususta bir ihmalin olması durumunun bir yaptırımı olduğunu da belirtir. Buna göre “gücü yettiği hâlde emir bi'l-ma'rûfu terk eden kimse Allah'a asidir, bid'atçıdır. Bid'at da dinde bir büyük tehlikedir.”⁹⁴ Bid'atlara sapanların karşılaştığı yaptırım ile ilgili olarak da dinî-dünyevi tehditlerin yanında, özellikle şahitliğin kabul olmaması meselesine vurgu yapılır⁹⁵ ki, bu durum aynı zamanda bu kimselerin İslam toplumu tarafından dışlanmaları anlamına gelir.

2.5. Siyaset Ahlakına Dair Değerlendirmeler

İbn Beydekin'in bid'atlar konusunda siyasilere yönelttiği eleştiriler ve siyasilerinden beklentileri bu şekildedir. Çok yönlü okumaya elverişli bir kitap olan *el-Lüma*'da doğrudan bid'atlar meselesiyle irtibatlandırılmasa da zaman zaman bir tür matlup siyaset ahlakı inşa etmeye matuf değerlendirmelere de yer verilir. Kuşkusuz devrine ve kendisinden sonra gelecek sultanlara eleştiri ve uyarı niteliği taşıyan bu ifadeler İslam ahlak ve siyaset düşüncesi açısından başlı başına ehemmiyetlidir. Bu husus kitapta yeri geldiğinde ideal hükümdarların övgüsü olarak karşımıza çıkarken zaman zaman da zalim hükümdarların yergisi yapılır. Daha üst çerçevede ideal siyaset tasavvuruna yönelik değerlendirmelere de yer verilir. Böylece siyasetin şeri ilkelere göre tanzimi amaçlanır.

İdeal hükümdar tasavvuru çerçevesinde sözgelimi “bazı halifelerin Mekke'yi gördüklerinde secdeye kapılmaları, tazim arz etmeleri,⁹⁶ farklı fıkıh mezheplerinin görüşlerine saygı göstermeleri,⁹⁷ tekebbürden uzak durmaları ama tekebbüre karşı tekebbür gerektiğini bildikleri⁹⁸ gibi hususlar yer alır.

Kitabında kâfir hükümdar ve Müslüman hükümdar mukayesesine de bir bahis açan müellif, “hükümdarlar bir köye girdiklerinde orayı ifsat ederler”⁹⁹ ayetini ele aldığı bu hususlarla irtibatlı olarak açıklar. Buna göre kâfir melikin ifsadı kiliseler inşa etmek, mescitleri yıkmak, Hz. Peygamber'in dinine isyan edip küfür dinini desteklemektir. Müslüman hükümdar bir köy yahut şehre girdiğinde adalet için mescitler inşa etmek, kiliseleri yıkmak için gayret gösterir, Yüce

93 Makrizî (ö. 845/1442), 755/1354 yılında el-Melikü's-Sâlih [Selâhaddin] döneminde bu uygulamaya son verildiğini ve kendi dönemine değin bir daha uygulanmadığını Allah'a hamd ü sena ederek belirtir (*el-Mevâ'iz*, I, 131).

94 İdris b. Beydekin, *el-Lüma*, s. 137.

95 İdris b. Beydekin, *el-Lüma*, s. 326.

96 İdris b. Beydekin, *el-Lüma*, s. 771-2.

97 İdris b. Beydekin, *el-Lüma*, s. 289. Aktarılan bir anekdotta Hanefî mezhebinin görüşüne saygı duyan Sultan Selâhaddin'den övgüyle bahsedilir.

98 İdris b. Beydekin, *el-Lüma*, s. 461.

99 27/en-Neml: 34.

Mevlâ'ya itaat eder, İslam'ı üstün kılar. Kalp de adil hükümdar gibidir, Müslüman varlığının olduğu bir şehirde ne vakit hâkim olsa durumu düzeler, batıl ortadan kalkar. Çünkü o da heva kiliselerini yıkmaya, muhalif domuzları helak etmeye çalışır. Böylece şehir ahali Allah'a itaat eder. Allah'ın karşı konulmaz gücünden korku içinde olur. Bu şehirde nefis hâkim olursa orada zulüm ve fesat çoğalır, Hak da o şehre kızar ve [rahmetinden] uzaklaşma ve azaba duçar olmak kaçınılmaz hâle gelir.¹⁰⁰ Müslümanların kâfirlerden bir farkı da şudur:

Dünya evlatları hükümdar ve büyüklerinin isimlerini eşyaya kazırlar, düşman bunlara tamah etmesin diye. Yüce Allah buna mukabil [biz Müslümanlara] her işe kendi ismiyle başlamamızı salık vermiştir.¹⁰¹

Kitapta sınırlı bir hacimde de olsa yönetilen ahlakına yönelik değerlendirmelere yer verilir. Mesela Müminlerin “adalet ve emanet ehlini seven, cevr ve hıyanet ehline buğz edenler” olarak tanıtılmaları böyledir.¹⁰² Yine yönetilenlerin siyasi idareye itaatlerinin sınırları çizilirken sünnete ittiba vurgusu ve her bid'atın dalalet olduğuna hususi bir dikkat çekilerek Allah'a isyanın olduğu noktada itaatın sona erdiği güçlü bir şekilde vurgulanır.¹⁰³

Sonuç

Memlükler döneminde kaleme alına bir bid'at kitabı özelinde bu makale boyunca dile getirdiğimiz ifadelerde bir yandan konunun ahkâm-ı sultâniyye literatürüyle ilgisi kurularak İslam siyaset düşüncesine dair meselelerin farklı kaynak metinler üzerinden incelenebileceği hususu belirgin kılınmaya çalışılmış, öte yandan ulema-siyaset ilişkilerini daha ziyade “mutlak itaat” yahut “sessiz kalma, müdahil olmama” çerçevesinde okumayı yeğleyen çağdaş literatürün¹⁰⁴ dolaylı bir şekilde tenkidi amaçlanmıştır.

Sahih dinî yaşamın karşısında duran bid'atları izale etmek erken dönem siyasi-fikhî ahkâma dair metinlerinden itibaren ulemanın yanında ümeraya da tevdi edilmiş bir vazifedir. Doğrudan atıfta bulunmamakla birlikte bu hâkim anlayıştan etkilendiği anlaşılan *el-Lüma' fi'l-havâdis ve'l-bida'* müellifi özellikle ulemanın gücünü aşan örgütlü bid'atlarla mücadelede siyasilere önemli bir vazife vermekte, yaygınlaşan bid'atlarla mücadele etmeyen yahut bizat bu bid'atların içerisinde yer alan idarecileri ise eleştirmektedir. Siyasete vazife yükleme

100 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 802.

101 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 787.

102 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 796.

103 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 87 vd.

104 Çağdaş İslam siyaset düşüncesi ve kamu hukuku alanına dair hâkim söylemlerinden birisini teşkil eden bu hususta temsil gücü yüksek bir değerlendirme Hayreddin Karamana aittir: “(...) İslam tarihi boyunca yönetimler hiçbir zaman dinî siyasetten ayırmamış, yaptıklarını kitabına uydurarak, dinî meşruiyet kisvesine sokarak yapmış, saraylarında ve çevrelerinde besledikleri fikh temsilcilerinden ismarlama fetvalar almışlardır. Dinin yöneticileri serbest bıraktığı teşkilat, teşrifat ve düzenlemeler dışında, saltanat ve şahsi menfaatlerine dokunmadıkça şeriati uygulamış, saltanat ve siyasetlerine ters düşen noktalarda ise ya tevil, yahut da Hâlık'a isyan yolunu seçmişler, şiddetli baskı ve terör ile muhalefete nefes aldirmamışlardır” (bazı imla tasarruflarıyla) “Fıkıh ve Kamu Hukuku.”

ve siyasileri tenkit açısından kendisinden önceki tüm bid'at literatüründen bariz bir şekilde farklılaşan İbn Beydekin'in bu kitabı esas itibarıyla ulemayı merkeze alarak yapılan değerlendirmelere göre şekil almakla birlikte, ulemanın gücünün yetmediği noktada (ki bu makalede bunlar "örgütlü bid'atlar" olarak kavramlaştırıldı) siyaseti dinin hizmetinde bir enstrüman olarak devreye sokmaktadır. Nihayetinde bir âlim olarak siyasete yönelik tavrını "dünyada üstünlük ve riyaset istemek dindarlığın azlığından ve sefahatin çokluğundandır"¹⁰⁵ ifadeyle dillendiren müellif, siyasilere neyin bid'at olup neyin olmadığını tespitte değil ulemanın bid'at olarak tayin ettiği uygulamaların izalesinde rol vermektedir. Bu açıdan dile getirdiği düşüncelerinde farklı mezheplere mensup âlim grubuyla ortak hareket ettiği anlaşılan İbn Beydekin'in bu eseri bu sebeple siyasi eleştiri ve siyaseti dinin taleplerine göre yönlendirip tanzim etme çabasının somut bir yansımasıdır.

İbn Beydekin, ulemanın rehberliğinde hareket ederek Ehl-i sünnet mensubiyetini esas alıp bu yaklaşımın benimsemediği tüm olumsuzlukların toplum yaşamından çıkartılmasında bizzat öncülük edecek, yine kendi yaşantısında da bu akidenin çerçevesinin dışına çıkmayacak bir siyasetçi prototipini öne çıkarmaktadır. Bid'atlarla ilgili konuların yanında siyaset ahlakı ve ideal siyasi yönetimin ilkelerine de göndermeler yapan kitap böylece aynı zamanda bir siyaset düşüncesi metni olarak okunabilmektedir. Doğrudan toplumsal gözlemlerine dayalı olarak tavır geliştirmesi hasebiyle de yazarın emir bi'l-ma'rûf düşüncesini bizzat tatbik etme amacı taşıdığı söylenebilir.

Bu hâliyle *el-Lüma'* şeriata/ulemaya ittiban ehemmiyeti, siyasilere itaatin sınırları, siyasilere vazife yükleme ve siyasilere doğrudan tehditler gibi hususları içeren ve farklı açılardan okumalara müsait bir eserdir. Yine bu kitap hiç kuşkusuz tersinden bir okumayla toplumsal tepkilerin mahiyeti ve tespiti için de kullanılabilir. Bir başka ifadeyle İbn Beydekin'in kitabında eleştirdiği toplulukların hikâyesi de siyasete tavır alışın bir başka veçhesi olarak incelenebilir. Şu hâlde özellikle siyaset düşüncesinin gelişimini izlemek açısından bid'at kitapları¹⁰⁶ ile terğib, terhîb ve kebâir metinleri¹⁰⁷ farklı bakış açıları ile değerlendirildiğinde

105 İdris b. Beydekin, *el-Lüma'*, s. 456.

106 İbn Beydekin'den hemen sonra kaleme alınan bazı kitaplarda siyasilere has bid'atlara yer verilip bunlar eleştirilmeye devam eder. Mesela Şâtîbî (ö. 790/1388), *el-İ'tisâm* adlı eserinde "müslümanlara ait malları kendilerine ait görerek almak" ve "zor kullanılarak kâfirlerden elde edilen ganimetleri hak sahiplerine vermeyip beytümale tahsis etmeyi" siyasilere (*el-ümerâ*) has bid'atlar arasında zikreder (II, 444).

107 Müstakil bir inceleme konusu olması hasebiyle bu çalışmada dışarıda tutulan bu hususla ilgili şu ilk tespitler yapılabilir: Tergîb, terhîb, kebâir ve mehârim metinlerinde büyük günahlar arasında sultanın/siyasilerin zulümlerinin başa çekilmesi, adaletli olmalarının teşvik edilmesi aynı zamanda doğrudan kendi dönemlerine yönelik bir sesleniş olarak görülmelidir. Bu açıdan mesela Zehebî'ye nispet edilen *Kitâbü'l-Kebâir ve Tebyinü'l-mehârim* adlı eser "Zalim sultanın dünyevi ve uhrevi akibetine dair tehditler" olarak okunmaya elverişlidir. Nitekim eserin 16. büyük günahı sultanın riyyeyi aldatıp onlara zulmetmesine, 26. günahı doğrudan zulme ayrılmıştır (s. 72-6, 104-15). İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) de *ez-Zevâcir an iktirâfî'l-kebâir* başlıklı eserinde sultan, ümera ve kadınların Müslüman ve zimmilere zulmünü büyük günahlar arasına almaktadır (II, 189-204). Osmanlı ulemasından Sinanüddin Yusuf el-Amasî'nin (ö. 1000/1591) *Tebyinü'l-Mehârim* adlı eseri de bu çerçevede görülebilir. Bu eserde müellif zulüm meselesini siyasilerle irtibatlı olarak büyük günahlar arasında inceler ve kendi döneminde "siyaset" adı altında insanlara yapılan zulümlere yönelik ağır eleştiriler getirir (*Tebyinü'l-mehârim*, vr. 196a-200a).

mesela devlet merkezli yukarıdan aşağı yaklaşımları -özellikle siyasi muhalefet ve eleştiri açısından- aşmak mümkün olabilecek, sadece “seçkin ve muteber kesimlere” ait kaynaklarla iktifa etmeyip farklı tavır alışları belirlemek mümkün olabilecek (mesela kitle hareketlerine, kolektif siyasal hareketlere katılanlara dair malumatların nerede bulunabileceği sorusu açısından), isyanlar ve meşruiyetleri nasıl sağlanmaktaydı, hangi motivasyonlarla isyanlar kendisine yol bulmaktaydı gibi sorulara cevaplar verilebilecek, şiddet unsuru içermeyen toplu hareketlerin siyasetle ilişkilerini nasıl belirlediği, toplumsal hareketlerde iktidar için çekişen grupların rolünün olup olmadığı, siyasi eleştirileri dile getirenlerin farklı muhalif kampların temsilcileri/ideologları olup olmadıkları gibi sorular daha anlamlı hâle gelerek tatmin edici cevapların peşine düşülebilecektir.

Kaynakça

- el-Abderî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Hac. *el-Medhal [ilâ tenmiyeti'l-(tetimme) a'mâl bi-tahsîni'n-niyyât ve'l-tenbih alâ ba'zî'l-bida' (kesîrin mine'l-bida'î'l-muhdese) ve'l-avaidi'lleti'ntuhilet ve beyânî şenâatihâ ve kubhihâ = Medhalü's-şer'î's-şerîf*. Kahire: Dâru't-Türâs, ts.
- el-Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Muhammed Aclunî. *Keşfü'l-hafâ, Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-ibâs ammâ iştehere mine'l-ehâdis [alâ elsineti'n-nâs]* (nşr. Abdülhamid b. Ahmed). Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 140/2000.
- el-Amasî, Sinanüddin Yusuf. *Tebyînü'l-Mehârim*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Esad Efendi 596, ts.
- Badr, Hamza Abdel Aziz. *Styles of Tombs and Mausoleums in Ottoman Cairo*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Bahcivan, Seyyid. “Dirâse havle “Kitabü'r-Red alâ ehli'l-bida' ve'l-ehvâ'id-dâlle” li-Ebî Mutî Mekhûl b. el-Fazl en-Nesefî ve Takvîmu Tahkikî Marie Bernand li'l-Kitâb.” *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2013, sy. 1, s. 5-43.
- Bayram, Mikail. “Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi.” *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)*, 2016, sy. 1, s. 51-72.
- Bedreddin ibn Cemâa. *Adle Boyun Eğmek, Ehl-i İslâm'ın Yönetimi İçin Hükümler (Tahrîrül-Ahkâm fî Tedbiri Ehlî'l-İslâm)* (trc. Özgür Kavak). İstanbul: Klasik, 2010.
- Behrens-Abouseif, Doris. *Islamic Architecture In Cairo: An Introduction*. Cairo: American University in Cairo Press, 1996.
- Cook, Michael. *Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- el-Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknüddin. *el-Gıyâsî, Gıyâsü'l-ümem fi'l'tiyâsi'z-zulem* (nşr. Abdülazîm ed-Dîb), Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1432/2011.
- Demir, Müddessir. “İslam Siyaset Düşüncesinin İki Klasiği: *el-Ahkâmü's-sultâniyye* ile *el-Gıyâsî'de* İmamet Nazariyesi.” *Zor Zamanda Siyaset* (ed. Özgür Kavak – Ömer Türker). İstanbul: Klasik, 2019.
- Ebû Şâme el-Makdisî, Ebû'l-Kâsım Şihâbüddin Abdurrahman. *el-Bâ'is alâ inkârî'l-bida' ve'l-havâdis*. Mekke: Matbaatü'n-Nahdatî'l-Hadîse, 1401/1981.
- Ebû Ya'lâ el-Ferrâ. *el-Ahkâmü's-sultâniyye* (nşr. Abdurrahman b. Mestür v.dğr.). Cidde, Medine: Dâru'l-Evrâk, 1440/2019.
- el-Heytemî, Ebû'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed İbn Hacer. *ez-Zevâcir an iktirâfi'l-kebâir*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1987.
- Irwin, Robert. “Futuwwa': Chivalry and Gangsterism in Medieval Cairo.” *Muqarnas, Essays in Honor of J. M. Rogers*, 2004, sy. 21, s. 161-170.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *İ'lâmü'l-muvakkîn an Rabbi'l-âlemîn* (nşr. M. Âlü Selmân), I-IV, Cidde/Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1423.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali. *Telbisü iblîs*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), I-XXI, Cize: Hicr li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1997/1417.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *Mecmû'ül-fetâvâ* (nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım), I-XXXV, Medine: Mecma'ül-Melik Fahd, 1995.
- İdris b. Beydekin et-Türkmânî. *el-Lüma' fi'l-havâdis ve'l-bida'* (haz. Abdülhak et-Türkmânî). Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1434/2013.
- “el-Hucce ve'l-burhân alâ fityâni hâze'z-zamân, Risâle fi'l-fütüvve.” *el-Lüma' fi'l-havâdis ve'l-bida'* (haz. Abdülhak et-Türkmânî). Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1434/2013.

- Kanat, Cüneyt. "Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica eden Uyratlar." *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2000, sy. 1, s. 105-120,
- Karaman, Hayreddin. "Fıkıh ve Kamu Hukûku." <https://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0902.htm> (erişim: 06.05.2022).
- Kavak, Özgür. "Bir Osmanlı Kadısının Gözüyle Siyaset: *Letâifü'l-efkâr ve kâsifü'l-esrâr* Yahut Osmanlı Saltanatını Fıkıh Diliyle Temellendirmek." *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, sy. 42, s. 95-120.
- , *Siyasi Tecdid ve Osmanlılar*. İstanbul: Klasik, 2021.
- Kızılaslan, İshak. *Kıraatta Bid'at: Bid'at Literatüründe Kıraat Meseleleri*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.
- Lebib, Subhi. "The Problem of Bida' in the Light of an Arabic Manuscript of the 14th Century." *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 1964, sy. 7, s. 191-196.
- el-Makdisi, Ziyâüddin Ebü Abdullah. *İttibâ'üs-sünen ve icinâbü'l-bida'* (nşr. Muhammed Bedreddin el-Kahveci – Mahmûd el-Arnaut). Dımaşk, Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1407/1987.
- el-Makrizî, Takıyyüddin Ebü'l-Abbas Ahmed. *el-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hutat ve'l-âsâr = el-Hitatu'l-Makriziyye*. I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418.
- el-Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Ahkâmüs-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-diniyye* (nşr. Ahmed Câd), Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1427/2006.
- Memon, Muhammad Umar. *Ibn Taimîya's Struggle against Popular Religion: With an Annotated Translation of His Kitâb Iqtida' Aş-sira'l-Al-mustaqîm Mukhalafat Aşhab Al-ja'hîm*. The Hague: Mouton, 1976.
- Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî. *el-Bida' ve'n-nehÿü anhâ* (nşr. Amr Abdülmünim Selîm). Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1412.
- en-Nablusî, Osman b. İbrahim. *Tecridü seyfî'l-himme li'stihrâci mâ fi zimmeti'z-zimme* (nşr. Luke Yarbrough). New York: New York University Press&Library of Arabic Literature, 2016.
- , *Terceme-i Seyfî'l-himme* (trc. Anonim). Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, nr. 1025.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Fütüvvet." *DİA* (erişim: 24.09.2021).
- Richards, Donald S. "The Coptic Bureaucracy under the Mamluks." *Colloque international sur l'histoire du Caire* Cairo: General Colloque international sur l'histoire du Caire/al-Nadwah al-Duwaliyah li-Târikh al-Qâhirah, 373-381. Cairo: Wizârat al-Thaqâfah, ts.
- Sabra, Adam. "İbn Baydakî." *Encyclopaedia of Islam, Three* (erişim: 11.09.2021).
- es-Serahsî, Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. I-XXX, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- es-Sübkî, Ebü'l-Hasan Takıyyüddin Ali b. Abdülkâfî. *Fetâvâs-Sübkî*. Beyrut: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- eş-Şatubî, İbrahim b. Musa. *el-İ'tisâm* (nşr. Sa'd b. Abdullah Âl-i Hamîd). Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzi, 2008/1429. 2. c.
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdi Abdülmecid Selefî). I-XXV, Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türasi'l-Arabi, 1984/1404.
- et-Türî, Muhammed b. el-Hüseyin b. Ali. *Tekmiletü'l-bahri'r-râik şerhi kenzi'd-dekaik* (nşr. Z. Umeyrat). VIII-IX, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997/1418.
- et-Turtuşî, Ebü Bekir İbn Ebi Rendeka. *Kitâbü'l-Havâdis ve'l-bida'* (nşr. Ali b. Hasan el-Halebî). Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1411/1990.
- Türkmânî, Abdülhak. "Mukaddimetü't-tahkîk." *el-Lüma' fi'l-havâdis ve'l-bida'* (nşr. Abdülhak et-Türkmânî). Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1434/2013.
- Yarbrough, Luke B. *Friends of the Emir, Non-Muslim State Officials in Premodern Islamic Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- ez-Zehabî, Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Kitâbü'l-Kebâir ve tebyînü'l-mehârim*. Beyrut: Dâru'n-Nedve el-Cedîde, ts.